

Київський національний торговельно-економічний університет

Кафедра банківської справи

ВИПУСКНА КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на тему:

Методичні засади оцінювання кредитоспроможності фізичної особи- підприємця та напрями її підвищення

Студента 2 курсу, 7м групи,
спеціальності 072 «Фінанси,
банківська справа та страхування»
спеціалізації «Фінансове брокерство»

підпис студента

Кохан Денис
Миколайович

Науковий керівник
канд. екон. наук,
доцент

підпис керівника

Недеря Людмила
Володимирівна

Гарант освітньої програми
канд. екон. наук,
доцент

підпис гаранта

Гербич Людмила
Анатоліївна

Київ – 2018

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ОЦІНЮВАННЯ КРЕДИТОСПРОМОЖНОСТІ ФІЗИЧНОЇ ОСОБИ – ПІДПРИЄМЦЯ	6
1.1. Сутність та необхідність оцінки кредитоспроможності фізичної особи-підприємця	6
1.2. Методи оцінювання кредитоспроможності фізичної особи-підприємця.....	13
1.3. Правові основи оцінювання кредитоспроможності фізичної особи-підприємця	20
РОЗДІЛ 2 ДОСЛІДЖЕННЯ СУЧАСНОЇ ПРАКТИКИ ОЦІНЮВАННЯ КРЕДИТОСПРОМОЖНОСТІ ФІЗИЧНОЇ ОСОБИ – ПІДПРИЄМЦЯ.....	27
2.1. Інформаційно-методичне забезпечення оцінювання кредитоспроможності фізичної особи-підприємця	27
2.2. Дослідження діючих умов надання кредиту вітчизняними банками	34
2.3. Практика оцінювання кредитоспроможності фізичної особи-підприємця...	41
РОЗДІЛ 3 ПОЛІПШЕННЯ ОЦІНЮВАННЯ КРЕДИТОСПРОМОЖНОСТІ ФІЗИЧНОЇ ОСОБИ – ПІДПРИЄМЦЯ.....	45
3.1. Альтернативні методики оцінювання кредитоспроможності фізичної особи-підприємця	45
3.2. Удосконалення оцінювання кредитоспроможності фізичної особи-підприємця	52
3.3. Алгоритм впровадження оновленої методики оцінки кредитоспроможності фізичної особи-підприємця	59
ВИСНОВКИ.....	68
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	71

ВСТУП

Актуальність теми. Однією з найгостріших проблем України є стагнація фізичних осіб-підприємців, діяльність яких в зарубіжних країнах відіграє роль потужної сили соціально-економічного розвитку. У сучасній фінансовій системі основними суб'єктами кредитних відносин є банки, що визначає домінування банківського кредиту. Така ситуація особливо характерна для України, де суб'єктам господарювання доступний лише банківський кредит. Проте в умовах кризи банки істотно скоротили кредитування фізичних осіб-підприємців, що ускладнює подолання економічної кризи.

Очевидно, що особливе місце у кредитоспроможності потенційного боржника займає оцінка його фінансового стану. Для кредитора вона означає зменшення ризику втрат через імовірність фінансової кризи у підприємства, тобто вірогідність повернення позики, для боржника – знання платоспроможності і довготривалої фінансової стійкості для розробки та прийняття стратегічних і тактичних рішень щодо забезпечення фінансовими ресурсами подальшого виробництва і реалізації продукції.

Актуальність теми дослідження пов'язана також з тим, що ефективна оцінка кредитоспроможності клієнта – це одне з найважливіших завдань банківської системи України. Кожному банку саме кредитні операції приносять найбільші доходи і від того, наскільки правильно будуть обрані методи і дотримані умови кредитування, в значній мірі залежить результат кредитної операції.

Ступінь дослідженої теми. Проблеми кредитування фізичних осіб – підприємців досліджувалися багатьма науковцями. Системні дослідження кредиту та підприємництва беруть свій початок у працях А. Сміта, Д. Рікардо, Дж. Мілля. Розвиток їх ідей міститься у працях К. Маркса, А. Маршалла, Й. Шумпетера, І. Фішера. Концептуальні ідеї стосовно застосування кредитних важелів щодо стимулювання підприємницької діяльності належать М. І. Туган-Барановському, Дж. М. Кейнсу, М. Фрідману. Сьогодні проблема оцінювання

кредитоспроможності підприємницької діяльності фізичних осіб досліджується вітчизняними вченими серед яких Г. Азаренкова, С. Андрос, П. Бечко, Г. Бортніков, О. Васюренко, В. Величкін, Н. Виговська, О. Вовчак, І. Вядрова, Т. Герасімова, В. Глущенко, В. Гордієнко, О. Дзюблюк, О. Донець, О. Жихор, А. Кузнєцова, О. Москічова, С. Пашова, Тимошенко та інші.

Проте аналіз основних досліджень і публікацій показав, що питання оцінювання кредитоспроможності фізичних осіб-підприємців потребує постійного вдосконалення відповідно до сучасних економічних вимог.

Мета роботи: поглиблення теоретичних засад та обґрунтування практичних рекомендацій щодо вдосконалення оцінювання кредитоспроможності фізичної особи-підприємця. Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити наступні завдання:

- дослідити сутність та необхідність оцінки кредитоспроможності фізичної особи-підприємця;
- визначити методи оцінювання кредитоспроможності фізичної особи-підприємця;
- з'ясувати правові основи оцінювання кредитоспроможності фізичної особи-підприємця;
- проаналізувати інформаційно-методичне забезпечення оцінювання кредитоспроможності фізичної особи-підприємця;
- дослідити діючі умови надання кредиту;
- проаналізувати практику оцінювання кредитоспроможності фізичної особи-підприємця;
- розглянути альтернативні методики оцінювання кредитоспроможності фізичної особи-підприємця;
- запропонувати удосконалення оцінювання кредитоспроможності фізичної особи-підприємця;
- розробити алгоритм впровадження оновленої методики оцінки кредитоспроможності фізичної особи-підприємця.

Об'єкт дослідження: АТ «Райффайзен Банк Аваль».

Предмет дослідження: інструментарій оцінювання кредитоспроможності фізичної особи-підприємця.

Методи дослідження. У роботі використовувалися наступні методи: методи теоретичного узагальнення і порівняння при визначенні сутності оцінки кредитоспроможності фізичної особи - підприємця, методи функціонального аналізу – при дослідженні сучасної практики оцінювання кредитоспроможності фізичної особи-підприємця, емпіричний – при зборі статистичного матеріалу, його систематизації й узагальненні, графічний - при наочному відображенні результатів дослідження.

Інформаційною базою дослідження є законодавчі та нормативно-правові акти, наукові праці вітчизняних і зарубіжних авторів з проблем оцінювання кредитоспроможності, а також офіційні дані українських банків.

Практичне значення одержаних результатів. В магістерській роботі наведені пропозиції щодо удосконалення системи оцінювання кредитоспроможності фізичної особи-підприємця, а саме: проведення скорингу з використанням когнітивного моделювання. Використання даної методики у вітчизняних банках дозволить зменшити ризики при оцінюванні кредитоспроможності фізичної особи-підприємця та, як наслідок, підвищити ефективність та надійність функціонування банків.

Особистий внесок магістра. Випускна кваліфікаційна робота є самостійним завершеним дослідженням автора.

Публікації. Окремі результати дослідження знайшли відображення в науковій статті: Кохан Д.М. Сутність та необхідність оцінки кредитоспроможності фізичної особи-підприємця // «Стратегії розвитку фінансового ринку України»: зб. наук. С 83 ст. денної форми навчання / відп. ред. Н.П. Шульга. – К.: Київ. нац. торг. - екон. ун-т, 2018. – С.259-264.

Обсяг і структура дипломної роботи. Дипломна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків та списку використаних джерел. Повний обсяг дипломної роботи становить 78 сторінок, ілюстровані 8 таблицями, 5 рисунками. Список використаних джерел складається із 74 найменувань.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ОЦІНЮВАННЯ КРЕДИТОСПРОМОЖНОСТІ ФІЗИЧНОЇ ОСОБИ –ПІДПРИЄМЦЯ

1.1. Сутність та необхідність оцінки кредитоспроможності фізичної особи-підприємця

Для банку-кредитора фінансова спроможність позичальника важлива остільки, оскільки він розраховує вчасно отримати назад видану в якості кредиту суму та проценти на ніс. Спроможність позичальника виражається в його платоспроможності й кредитоспроможності.

Платоспроможність - це здатність (наявність можливості) і готовність (наявність бажання) юридичної або фізичної особи своєчасно і в повному обсязі погашати свої грошові зобов'язання (борги) [5]. На відміну від неї кредитоспроможність - це здатність і готовність особи своєчасно і в повному обсязі погасити свої кредитні борги (основну суму боргу і відсотки).

Однак це загальне визначення кредитоспроможності позичальника, хоча й було зроблено на необхідному етапі пізнання суті даного явища, має мало сенсу. Поняття «кредитоспроможність взагалі» несе занадто мало корисної інформації. Використовуючи його, треба потім обов'язково вводити в науковий обіг і ділову практику реальні терміни, пов'язані з кредитоспроможністю, які відповідають окремим видам кредитів.

В. О. Величкін зауважує що, надання кредитів передбачає як необхідну умову оцінку кредитоспроможності позичальника. Ця процедура є обов'язковою, а її результати істотно впливають на ефективність кредитної діяльності банку. Для позичальника оцінка його кредитоспроможності також важлива, оскільки від її результату залежить, чи надасть банк йому кредит і в якому обсязі. Зазвичай вирішенням проблеми є визначення відповідної методики, яка даватиме змогу

банку найбільш реально оцінювати кредитоспроможність позичальників [15, с. 26].

Сутність кредитоспроможності фізичної особи підприємця в науковій літературі наведено в таблиці 1.1.

Таблиця 1.1

Сутність кредитоспроможності фізичної особи підприємця в науковій літературі

Автор, джерело	Визначення
П. К. Бечко [12]	Спроможність компанії або приватної особи залучати позиковий капітал і в майбутньому належним чином обслуговувати свій борг
В.О. Величкін [15]	Можливість позичальника за конкретних умов одержати кредит у повному обсязі й у визначений кредитним договором строк розрахуватися за своїми борговими зобов'язаннями перед банком або іншим кредитором
Н. Г. Виговська [17]	Здатність позичальника повністю і в строк розрахуватися за своїми борговими зобов'язаннями (основний борг і відсотки)
Т. П. Герасімова [25]	Спроможність позичальника повністю і своєчасно розрахуватися за своїми борговими зобов'язаннями
В.В.Глушенко [26]	Комплексне поняття, яке характеризує спроможність та готовність позичальника до здійснення кредитної операції, яка оцінюється банком з огляду на фінансово-економічне становище позичальника та на якість зробленої ним кредитної пропозиції, а також з точки зору прийнятності для банку кредитора кредитного ризику й можливості керувати ним
Ю. С. Кіріна [35]	Наявність передумов для одержання позик і спроможність повернути їх
Г.О. Кришталь [40]	Наявність у боржника (контрагента банку) передумов для проведення кредитної операції і його спроможність повернути борг у повному обсязі та в обумовлені договором строки
Л. І. Федоришина [58]	Можливість використовувати кредит за цільовим призначенням згідно з умовами кредитного договору
В. М. Шумелда [61]	Можливість економічних суб'єктів ринкової економіки своєчасно і в повному обсязі розрахуватися за своїми зобов'язаннями у зв'язку з неминучою необхідністю погашення кредиту

Як видно з таблиці 1.1, усі існуючі підходи до визначення сутності категорії «кредитоспроможність» можна узагальнено поділити на два блоки:

- 1) кредитоспроможність як спроможність, можливість повністю і в строк розрахуватися за своїми борговими зобов'язаннями [12; 15; 17; 25; 26];
- 2) кредитоспроможність як фінансовий стан позичальника, який дає змогу отримати кредит і своєчасно повернути його [35;40; 61].

На думку В. В. Глущенко, метою здійснення оцінки кредитоспроможності позичальника для банківської установи є уникнення кредитних ризиків від неповернення кредиту, а для позичальника – отримання кредиту на найбільш вигідних умовах. Результатом систематично невірно здійснюваної оцінки кредитоспроможності позичальників може служити погіршення якості кредитного портфеля банку, яке, до того ж, тягне за собою ще й необхідність зайвого резервування. У кращому випадку це призведе до погіршення фінансового стану банку, у гіршому – до повного краху [26, с. 37].

Отже, кредитоспроможність – це: – необхідна передумова чи умова отримання кредиту; – здатність позичальника залучати позиковий капітал; – готовність і здатність повернути борг; – можливість використовувати кредит за цільовим призначенням згідно з умовами кредитного договору; – можливість своєчасного погашення боргових зобов'язань (реальне повернення кредиту).

Таким чином, під кредитоспроможністю позичальника - фізичної особи підприємця у рамках нашого дослідження ми розуміємо здатність позичальника акумулювати грошові потоки, достатні для своєчасного погашення боргових зобов'язань відповідно до заздалегідь узгодженого графіка повернення кредитних коштів і сплати відсотків.

У певному сенсі кредитоспроможність - поняття більш вузьке, ніж платоспроможність. Щоб зважитися видати кредит даному позичальнику, банку досить переконатися в його кредитоспроможності, причому він може не розглядати питання в більш широкому сенсі (хоча зі співвідношення понять ясно, що платоспроможність позичальника передбачає і наявність у нього можливості розплатитися за кредит) [33, с.68].

Між розглянутими поняттями є ще одна відмінність. Позичальник свої звичайні грошові зобов'язання повинен погашати, як правило, за рахунок виручки від реалізації продукції (робіт, послуг). Що стосується кредитної заборгованості, то вона має ще три джерела погашення (правда, не завжди надійних):

- 1) виручка від реалізації майна, прийнятого банком в заставу під кредит;
- 2) гарантія (поручительство) третьої особи;

3) страхові відшкодування.

Отже, банк, грамотно дає кредити, може розраховувати на повне або хоча б часткове їх відшкодування навіть у тому випадку, коли позичальник виявляється неплатоспроможним у звичному значенні слова.

І. С. Крамаренко зауважує що, при оцінці кредитоспроможності позичальників треба відповісти на два питання:

1) як оцінювати перспективну фінансову спроможність позичальника (тобто як переконатися в тому, чи зможе він виконати свої грошові зобов'язання по кредиту до моменту закінчення терміну дії кредитного договору);

2) як оцінювати, наскільки він готовий виконати зобов'язання (тобто чи захоче він це зробити, чи можна йому вірити) [39, с.52].

Адекватно оцінити кредитоспроможність позичальника - значить обґрунтовано, доказово відповісти на обидва зазначених питання.

Дати відповіді на обидва ці питання можна тільки в тому випадку, якщо співробітники банку можуть отримати необхідну для аналізу інформацію і вміють грамотно обробляти і інтерпретувати її.

Г. О. Кришталь відмічає що, вивчення кредитоспроможності потенційних позичальників пов'язано зі значними труднощами. Так, у нашій країні поки складно отримати змістовну фінансову та іншу інформацію про позичальника (наявна фінансова і статистична звітність далеко не завжди дозволяє провести детальний і глибокий аналіз фінансового становища позичальника), тим більше що ці відомості ще не мають представницької історичної ретроспективи з точки зору роботи в умовах ринку. Тим не менш важливо, щоб персонал банку постійно і активно шукав адекватні дані [40, с.148].

Кредитоспроможність залежить від багатьох факторів. І цей факт сам по собі означає труднощі, оскільки кожен фактор (для банку це фактор ризику) повинен бути оцінений і розрахований. До цього слід додати необхідність визначення відносного «ваги» кожного окремого фактора при оцінці кредитоспроможності, що також надзвичайно непросто.

Ще складніше визначити перспективи змін всіх тих факторів, причин та обставин, які стануть визначати кредитоспроможність позичальника в майбутньому. Здатність позичальника погасити кредит має реальне значення для кредитора лише в тому випадку, якщо вона відноситься до майбутнього, є прогнозом, причому досить обґрунтованим, правдоподібним. Тим часом всі показники кредитоспроможності, застосовувані на практиці, звернені в минуле, так як розраховуються за даними за минулий період чи періоди, до того ж це зазвичай відомості про залишки («запасах») на звітну дату, а не більш точні дані про обороти («потоках») за певний період. Все це свідчить про те, що показники кредитоспроможності мають у деякому роді обмежене значення.

Додаткові складнощі у визначенні кредитоспроможності виникають у зв'язку з існуванням таких факторів, виміряти і оцінити значення яких в цифрах неможливо. Це стосується в першу чергу морального обличчя, репутації, кредитної історії позичальника. Відповідні висновки не можуть бути визнані незаперечними.

Нарешті, значні складності породжуються інфляцією, яка спотворює показники, що характеризують можливості погашення кредитної заборгованості (це стосується, наприклад, до показників оборотності капіталу і окремих його складових: активів, основного капіталу, запасів), неоднаковою динамікою обсягу обороту (через випереджальне зростання цін на реалізовану продукцію) і оцінкою залишків (основних засобів, запасів).

На думку С. Б. Манжос, отримати єдину, синтетичну оцінку кредитоспроможності позичальника з узагальненням цифрових і нецифрових даних не можна. Для обґрунтованої оцінки кредитоспроможності крім інформації в цифрових величинах потрібна експертна оцінка кваліфікованих аналітиків[44, с. 352].

О. О. Непочатенко відмічає що, для зарубіжних банків перший зовнішнім джерелом інформації є кредитні асоціації, банківські групи, члени яких часто зустрічаються і обмінюються інформацією про клієнтів; другий - спеціалізовані державні установи, часті агентства широкого профілю та кредитні бюро, які

збирають і продають кредитну інформацію. Банки також можуть користуватися відомостями аудиторів, постачальників, покупців, конкурентів цікавлять їхніх фірм, банків, які співпрацювали з ними, а також засобів масової інформації. Нарешті, є велика кількість довідників і аналітичних звітів, які теж можуть бути використані в кредитній роботі [50, с. 10].

У цілому аналіз репутації позичальника включає в себе:

- оцінку основних не фінансових показників його діяльності та параметрів кредитної заявки;
- вивчення профілю діяльності позичальника [47, с. 49].

Г. О. Кришталь зауважує що, організація кредитування фізичних осіб – підприємців, тобто, суб'єктів господарювання має певні особливості й відрізняється від трансформаційного процесу кредитування. Передусім особливість кредитування виходить із сутності підприємницької діяльності фізичної особи, в якому важливе значення має особистісний фактор, тобто надання кредиту комерційним банком залежить від авторитету керівника (власника) даного підприємства, професіоналізму, досвіду роботи, своєчасного виконання зобов'язань перед бюджетом, позабюджетними державними фондами, кредитними установами. Отже успіх бізнесу значною мірою залежить від особистості керівника. Часто підприємство й приватна сфера позичальника настільки переплетені, що поділ між цими двома сферами доволі проблематичний, а інколи навіть неможливий. Звідси можна зробити такий висновок: чим менший абсолютний обсяг господарської діяльності підприємства, тим важливішими стають у процесі вирішення питання надання кредиту особистісні якості позичальника [40, с. 149].

На думку А. О. Жуковської, другою особливістю кредитування фізичної особи – підприємця є те, що кожен етап кредитного циклу виконується за особистої участі кредитного експерта. При цьому юридичний відділ, фахівець з оцінки застави й служба безпеки беруть участь як консультанти тільки в нестандартних ситуаціях. Слід зазначити, що залучення потенційних клієнтів є однією з функцій, яка покладена на кредитного експерта. Це пояснюється тим, що

мікро позичальник, який може бути фізичною або юридичною особою, зазвичай, є неготовий до співпраці з банком або взагалі не знає про таку можливість. Обов'язком кредитного експерта є інформування про наявність такого виду кредитування. Особистісний контракт є визначальний на початковому етапі співпраці [33, с. 68].

Третьою особливістю кредитування фізичної особи – підприємця є те, що «для поліпшення ефективності роботи кредитного експерта, скорочення часу обробки заявок, а також оптимізації функцій документарного обігу й звітності передбачається наявність підрозділу «back office». Цей підрозділ має складатися з невеликої кількості працівників (наприклад, двох). У функції цього підрозділу входять уся бухгалтерська робота, пов'язана з видачею та погашенням кредитів, веденням бази даних і статистичної звітності за кредитним портфелем, підготовкою банківських документів, зокрема договорів на видачу кредитів, формуванням кредитних справ та ін.» – зауважує Т. П. Герасімова [25, с. 56].

Але головною особливістю кредитування фізичної особи – підприємця є відмінності в проведенні фінансово-економічного й соціально-економічного аналізу потенційного позичальника. Однак методика оцінювання кредитоспроможності суб'єкта підприємницької діяльності фізичної особи враховує мінімально необхідні вимоги, рекомендовані НБУ щодо оцінювання фінансового стану підприємства згідно з положенням НБУ «Про порядок формування та використання резерву для відшкодування можливих втрат за кредитними операціями банків» [5].

Таким чином, оцінка кредитоспроможності позичальника-фізичної особи підприємця ґрунтується не стільки на аналізі фінансової звітності, скільки на особистісному знанні працівником банку бізнесу позичальника. Основними факторами, що впливають на можливість кредитування певного проекту, є здатність повернення кредиту, виходячи з поточної фінансово-господарської діяльності, ефективність ведення бізнесу та наявність забезпечення повернення позики.

1.2. Методи оцінювання кредитоспроможності фізичної особи-підприємця

З метою управління кредитними ризиками банки мають проводити оцінку кредитоспроможності позичальника як на стадії прийняття рішення про доцільність видачі кредиту, так і на стадії контролю за процесом погашення відсотків і заборгованості за кредитом. У зарубіжній та вітчизняній банківській практиці кредитоспроможність позичальника є одним з основних критеріїв визначення доцільності встановлення кредитних відносин з клієнтом (рис. 1.1).

Головна мета оцінки кредитоспроможності позичальника - оцінка кредитного ризику та виявлення джерел погашення позичальником відсотків і заборгованості за кредитом [17, с.120].

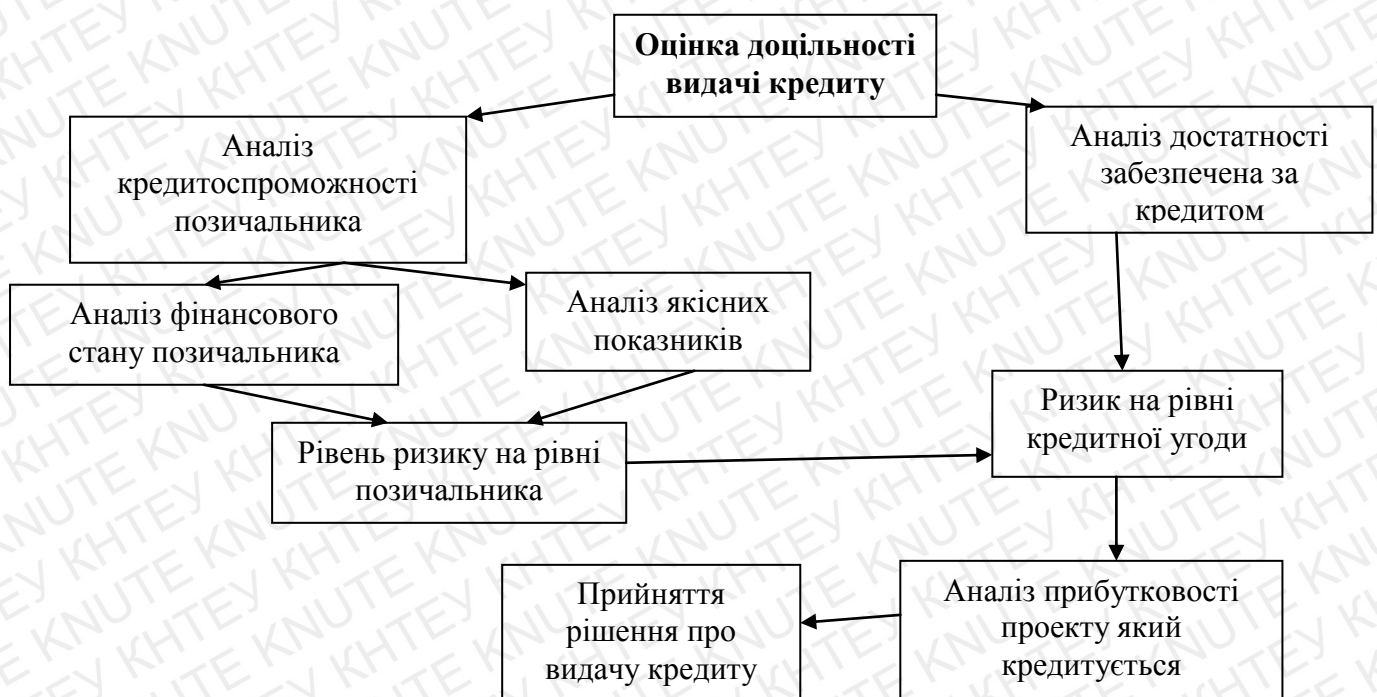

Рис.1.1.Оцінка доцільності видачі кредиту*

*складено на основі [12]

Оцінка кредитоспроможності позичальника може проводитись за допомогою різних методів за вибором банку (рис. 1.2).

Рис. 1.2. Методи оцінки кредитоспроможності позичальника*

*складено на основі [16]

Вибір методу залежить від низки чинників: форми власності, особливостей побудови балансу та інших форм звітності клієнта, галузевих особливостей, виду діяльності тощо.

Методи оцінки можуть використовуватися паралельно або частково доповнюючи один одного. Наприклад, у вітчизняній практиці найбільш поширеною є рейтингова методика оцінки кредитоспроможності позичальника, орієнтована на врахування як кількісних, так і якісних (суб'єктивних) характеристик клієнта. Визначення рейтингової оцінки, на відміну від методу коефіцієнтів, дає можливість врахувати показники суб'єктивного характеру (репутацію, кредитну історію позичальника та ін.). Рейтингові методики оцінки кредитоспроможності позичальника формуються з урахуванням підходу конкретного банку до оцінки рівня кредитного ризику і можуть суттєво відрізнятися у різних банків залежно від кредитної політики, стратегічних планів і загальних вимог до якості кредитного портфеля. Наприклад, клієнт, кредитоспроможність якого є надто низькою для одного банку, може відповідати вимогам, встановленим іншим банком[33, с.69].

Наприклад, використання методу коефіцієнтів для оцінки кредитоспроможності позичальника зводиться до розрахунку кількісних показників його фінансового стану і порівняння отриманих результатів з нормативними або середніми. Для отримання більш достовірних результатів доцільно використовувати середньогалузеві значення показників, які б враховували особливості технологічних процесів і тривалість виробничого циклу. Переваги і недоліки методу коефіцієнтів наведено у табл. 1.2.

Таблиця 1.2

Переваги і недоліки методу коефіцієнтів для оцінки кредитоспроможності позичальника*

Переваги	Недоліки
Простота розрахунку фінансових коефіцієнтів	Ускладнене порівняння показників у динаміці внаслідок впливу інфляції
Порівнянність отриманих результатів	Різностямованість і закорельованість показників, що описують фінансовий стан позичальника
Аналітичність розрахованих коефіцієнтів, тобто здатність пояснювати причини явищ, що характеризуються показниками, які аналізуються	Проблеми визначення критеріїв оцінки кредитоспроможності для різногалузевих підприємств
Прогностичність і динамічність, тобто придатність показників для відображення зміни процесу або явища в часі	Перекручені дані фінансової звітності не завжди дають змогу виявити тенденції до погіршення фінансового стану позичальника

*складено на основі [33;39;42]

Метод експертних оцінок зводиться до суб'єктивної оцінки експертами ймовірності погашення позичальником заборгованості за кредитом у встановлений строк.

Оцінюючи кредитоспроможність позичальника, банк фактично визначає рівень кредитного ризику, який він візьме, надавши кредит. Крім того, необхідно враховувати, що рівень ризику позичальника може трансформуватися у ризик самого банку за умови встановлення кредитних відносин. У цьому випадку розробка власної рейтингової системи оцінки кредитоспроможності позичальника дає банкам можливість встановлювати критерії та вимоги до клієнта відповідно

до положень кредитної політики з урахуванням власних кредитних можливостей.

Основними критеріями оцінки кредитоспроможності позичальника можуть бути:

- забезпеченість власними коштами не менш як 50 % усіх видатків;
- відмінна репутація керівництва (кваліфікація і здібності керівника, дотримання ділової етики, договірної та платіжної дисципліни);
- конкурентоспроможність продукції/послуг, що випускається (надаються), на внутрішньому та зовнішньому ринках, попит на продукцію/послуги, наявність державних замовлень, обсяги експорту тощо;
- економічна кон'юнктура (перспективи розвитку позичальника, наявність джерел фінансування капіталовкладень тощо) та ін. [42, с.75].

Оцінка кредитоспроможності позичальника проводиться у двох напрямках (рис. 1.3).

Рис. 1.3. Напрями оцінки кредитоспроможності позичальника*

*складено на основі [5]

Перелік показників оцінки кредитоспроможності позичальника та критерії їх оцінки визначаються кожним банком самостійно і мають бути документально закріплені в окремому положенні, яке входить до стандартів кредитної політики банку.

Банк із метою визначення кредитоспроможності - фізичної особи підприємця, у тому числі тієї, яка є суб'єктом господарювання, здійснює оцінку його фінансового стану на підставі таких кількісних та якісних показників[5].

Кількісні показники:

1) сукупні чисті надходження (щомісячні сукупні надходження, зменшені на щомісячні сукупні витрати та зобов'язання, крім зобов'язань перед банком, що

здійснює оцінку фінансового стану позичальника - фізичної особи підприємцем з метою оцінки кредитного ризику);

2) накопичення на рахунках у банку (інформація надається фізичною особою - підприємцем за бажанням);

3) коефіцієнти, що характеризують поточну платоспроможність фізичної особи - підприємця і його фінансові можливості виконати зобов'язання за кредитом (зокрема співвідношення сукупних доходів і витрат/зобов'язань позичальника - фізичної особи підприємцем; співвідношення обсягу боргу за кредитом до вартості об'єкта кредитування; співвідношення щомісячних витрат позичальника на обслуговування боргу до обсягу його щомісячних доходів тощо). Оптимальні значення цих коефіцієнтів банк установлює самостійно з урахуванням видів кредитів і залежно від форми їх надання, цільового призначення, строку користування, наявності забезпечення, способу сплати тощо.

Банк для розрахунку кількісних показників ураховує доходи, факт отримання яких протягом дії договору підтверджується достовірними документами, виданими третьою особою [довідка/декларація про доходи, виписка (довідка) банку з рахунку про рух коштів] або банком-кредитором, який здійснює обслуговування його рахунку[43, с.48].

Якісні показники:

1) загальний матеріальний стан клієнта (тобто наявність у власності майна, крім майна, переданого в заставу);

2) соціальна стабільність клієнта (тобто ділова репутація, сімейний стан тощо);

3) вік клієнта;

4) кредитна історія позичальника, інформація щодо позичальника, отримана з державних реєстрів тощо[5].

Банк оцінює якісні показники на підставі достовірних документів, у тому числі відповідних копій документів, засвідчених у встановленому законодавством порядку.

Оцінка фінансового стану позичальника - фізичної особи підприємця, яка є суб'єктом господарювання, має здійснюватися банком також з урахуванням аналізу фінансової звітності, що подається ним як суб'єктом господарювання за встановленими законодавством України формами. Аналіз фінансової звітності позичальника - фізичної особи підприємця, який є суб'єктом господарювання, має враховувати динаміку показників його діяльності щонайменше за останні 12 місяців поспіль, що передують даті оцінки кредитного ризику за кредитом.

Питома вага кількісних показників у загальній оцінці фінансового стану позичальника - фізичної особи підприємця має становити не менше ніж 70 відсотків[5].

Оптимальні значення кількісних показників, характеристики якісних показників, порядок їх урахування під час оцінки фінансового стану позичальника - фізичної особи підприємця, а також спосіб (принцип) їх вбудовування до власної системи класифікації кредитних операцій визначаються банком у внутрішньобанківському положенні.

Л. І. Федоришина зауважує що, банк визначає періодичність здійснення оцінки поточного фінансового стану позичальника - фізичної особи підприємця самостійно з урахуванням стану обслуговування боргу, але не рідше ніж один раз на рік[58, с.40].

Банк визначає клас позичальника - фізичної особи – підприємця на підставі результатів оцінки його фінансового стану відповідно до наведених характеристик, у тому числі з урахуванням фактора своєчасності сплати боргу.

1) клас 1 - фінансовий стан високий: сукупний розмір внесків позичальника на погашення боргу (включаючи внески за кредитами інших банків) не перевищує 50 відсотків обсягу сукупного чистого доходу позичальника - фізичної особи за відповідний період; кількість календарних днів прострочення погашення боргу не перевищує сім днів; наявні підстави вважати, що і надалі виконання зобов'язань позичальника здійснюватиметься на високому рівні; наявність у власності майна, крім майна, переданого в заставу, яке за рівнем ліквідності відповідає критеріям прийнятності, визначеним у розділі X Положення №351[5]; коефіцієнти, що

характеризують поточну платоспроможність позичальника - фізичної особи і його фінансові можливості виконати зобов'язання за кредитом, перевищують їх оптимальні значення;

2) клас 2 - фінансовий стан добрий: сукупний розмір внесків позичальника на погашення боргу (включаючи внески за кредитами інших банків) не перевищує 60 відсотків обсягу сукупного чистого доходу позичальника - фізичної особи за відповідний період; кількість календарних днів прострочення погашення боргу становить від 8 до 30 днів; [5];

3) клас 3 - фінансовий стан задовільний: сукупний розмір внесків позичальника на погашення боргу (включаючи внески за кредитами інших банків) не перевищує 70 відсотків обсягу сукупного чистого доходу позичальника - фізичної особи за відповідний період; [5];

4) клас 4 - фінансовий стан незадовільний: сукупний розмір внесків позичальника на погашення боргу (включаючи внески за кредитами інших банків) не перевищує 80 відсотків обсягу сукупного чистого доходу позичальника - фізичної особи за відповідний період [5];

5) клас 5 - фінансовий стан критичний: сукупний розмір внесків позичальника на погашення боргу (включаючи внески за кредитами інших банків) перевищує 80 відсотків обсягу сукупного чистого доходу позичальника - фізичної особи за відповідний період; кількість календарних днів прострочення погашення боргу становить більше 90 днів[5].

Отже, визначення кредитоспроможності позичальника фізичної особи – підприємця банком – це комплексна якісна оцінка, результат аналізу, в ході якого накопичується необхідна для прийняття рішення інформація. Зважаючи на ці відомості, банк приймає рішення про можливість та умови надання кредиту (доцільність продовження кредитних відносин або їх припинення). Перелік методик і елементів кредитоспроможності позичальника і показників, які характеризують, може бути широким або скороченим залежно від цілей аналізу, видів кредиту, стану кредитних відносин банку з конкретним клієнтом,

результатів господарсько-фінансової діяльності останнього, а також від наявного забезпечення позик тощо.

1.3. Правові основи оцінювання кредитоспроможності фізичної особи-підприємця

Рівень правового регулювання кредитного процесу представлений Цивільним, Господарським Кодексом, Законами України «Про банки та банківську діяльність» та «Про організацію формування та обігу кредитних історій» та «Положенням про визначення банками України розміру кредитного ризику за активними банківськими операціями».

Законодавство дає визначення регулювання відносин банку та позичальника – фізичної особи – підприємця:

банківський кредит - будь-яке зобов'язання банку надати певну суму грошей, будь-яка гарантія, будь-яке зобов'язання придбати право вимоги боргу, будь-яке продовження строку погашення боргу, яке надано в обмін на зобов'язання боржника щодо повернення заборгованої суми, а також на зобов'язання на сплату процентів та інших зборів з такої суми[5];

боржник - сторона у зобов'язанні (юридична або фізична особа), яка повинна сплатити борг/виконати вимогу банку згідно з умовами укладеного договору[5];

імовірність дефолту (PD) - компонент (коефіцієнт) розрахунку розміру кредитного ризику, що відображає ймовірність припинення виконання боржником/контрагентом своїх зобов'язань[5];

кредитна історія боржника/контрагента - сукупність інформації щодо дисципліни виконання боржником/контрагентом своїх зобов'язань[4];

кредитна операція - вид активних банківських операцій, пов'язаних із надання грошових коштів у тимчасове користування, яке надано в обмін на зобов'язання боржника щодо повернення заборгованої суми, а також на

зобов'язання щодо сплати процентів та інших зборів за такою сумою (відстрочення платежу[5];

кредитний ризик (CR) - розмір очікуваних втрат (збитків) (EL) за активом унаслідок дефолту боржника/контрагента[5];

платоспроможність - здатність боржника/контрагента банку здійснювати розрахунки за всіма видами своїх зобов'язань відповідно до умов договорів[5];

судження банку - задокументоване обґрунтоване рішення управлінського персоналу/колегіального органу банку щодо оцінки кредитного ризику за активною банківською операцією, яке ґрунтується на:

відповідності фактичних дій щодо визначення кожного з компонентів оцінки кредитного ризику вимогам цього Положення та внутрішньобанківських положень;

комплексному та об'єктивному аналізі всієї інформації, що впливає на визначення розміру компонентів і факторів (подій, ознак) оцінки кредитного ризику[5].

Перелік нормативних актів та їх сутність наведено в таблиці 1.3.

Таблиця 1.3

Нормативна база щодо оцінювання кредитоспроможності фізичної особи-підприємця

Нормативний акт	Зміст
Цивільний кодекс України[2]	Правова регламентація кредитних відносин позичальника і кредитора (ст. 1054) Вимоги до форми укладання кредитного договору (ст. 1055) Випадки відмови від надання (отримання) кредиту (ст. 1056) Правові наслідки недійсності кредитного договору (ст. 1057)
Господарський кодекс України[1]	Зміст кредитних відносин, структура і зміст кредитного договору (глава 35)
Закон України «Про банки і банківську діяльність» [3]	Вимоги до системи управління ризиками (ст. 44) Визначення кредитних операцій і вимоги до організаційного забезпечення кредитного процесу (ст.49)
Закон України «Про організацію формування та обігу кредитних історій» [4]	Правові та організаційні засади формування і ведення кредитних історій(ст.5,6), права суб'єктів кредитних історій та користувачів бюро кредитних історій(ст.11)
Постанова Правління НБУ № 351[5]	Загальні підходи та принципи до визначення кредитного ризику
Внутрішньобанківські документи	Положення про кредитування Методика аналізу кредитоспроможності

Зокрема, Цивільний Кодекс визначає зобов'язання кредитора (банку) та позичальника в процесі укладання кредитного договору (ст. 1054), вимоги до форми укладання кредитного договору (ст. 1055). Зокрема, регламентації кредитних відносин присвячено главу 71 Цивільного Кодексу «Позика. Кредит. Банківський вклад» [2].

Наприклад, статтею 1056 Цивільного Кодексу передбачено випадки відмови від надання або отримання кредиту сторонами кредитної угоди. Водночас, вважаємо за потрібне вдосконалити термінологічне трактування даної статті таким чином: «кредитодавець має право відмовитися від надання позичальникові передбаченого договором кредиту, частково або в повному обсязі, у разі потенційного збільшення кредитного ризику, пов'язаного з погіршенням його кредитоспроможності та, відповідно, класу боржника, визначеного в результаті проведеного аналізу, зумовленого ускладненням фінансового стану позичальника або іншими обставинами, що явно засвідчують те, що наданий позичальникові кредит своєчасно не буде повернений». Вважаємо, таке трактування дозволить підвищити захист банківської установи від неплатоспроможних позичальників та знизити рівень кредитних ризиків.

Стаття 1056 Цивільного Кодексу «Проценти за кредитним договором» регламентує, що «Розмір процентів, тип процентної ставки (фіксована або змінювана) та порядок їх сплати за кредитним договором визначаються в договорі, залежно від кредитного ризику, наданого забезпечення, попиту і пропозицій, що утворилися на кредитному ринку, строку користування кредитом, розміру облікової ставки та інших факторів» [2]. Вважаємо за необхідне цю статтю доповнити в контексті наданого забезпечення, а саме: наданого забезпечення (враховуючи балансові та позабалансові зобов'язання).

Господарський Кодекс України [1] присвячує особливостям правового регулювання фінансової діяльності главу 35, де визначає зміст кредитних відносин, структуру та зміст кредитного договору.

Спеціальний закон, що регулює кредитні відносини, є Закон України «Про банки та банківську діяльність». Безумовною перевагою його чинної редакції є відповідність міжнародним стандартам у сфері банківського регулювання в контексті створення, реорганізації, ліквідації, функціонування банківських установ в Україні. Водночас, багато положень визначеного закону потребують додаткового роз'яснення та розкриття у нормативно-правових актах нижчого рівня.

Оскільки визначення кредитоспроможності в Законі відсутнє, вважаємо за необхідне ввести до понятійного апарату термін «кредитоспроможність позичальника» в такому трактуванні: «...це комплексна оціночна характеристика позичальника, виражена у формалізованих та неформалізованих показниках, що полягає в наявності у нього об'єктивних і суб'єктивних передумов виконати боргові зобов'язання перед кредитором (банківською установою) на основі принципів терміновості, платності, забезпеченості, цільового використання за рахунок грошових коштів, що генеруються позичальником» [3].

Оцінці кредитного ризику банку присвячена стаття 44 згаданого Закону, згідно з якою «...банк створює комплексну та адекватну систему управління ризиками, що має враховувати специфіку роботи банку, встановлені Національним банком України вимоги щодо управління ризиками» [3]. Стаття 49 цього Закону надає визначення кредитним операціям та висуває вимоги до обов'язкового створення структурного підрозділу, функціями якого є надання кредитів та управління операціями, пов'язаними з кредитуванням. Також у змісті цієї статті міститься обов'язковість дотримання банківською установою принципів кредитування, перевірка кредитоспроможності позичальника та його забезпечення.

Вважаємо за необхідне уточнити редакцію цієї статті таким чином: «Банк зобов'язаний при наданні кредитів дотримуватися основних принципів кредитування, в тому числі перевіряти кредитоспроможність позичальників та наявність забезпечення кредитів, дотримуватися встановлених Національним банком України вимог щодо концентрації ризиків». Та у продовженні статті

пропонуємо уточнити її зміст у такій редакції: «У разі несвочасного погашення кредиту або відсотків за його користування банк має право видавати наказ про примусову оплату боргового зобов'язання (включаючи), якщо це передбачено угодою».

Закон України «Про організацію формування та обігу кредитних історій» визначає правові та організаційні засади формування і ведення кредитних історій, права суб'єктів кредитних історій та користувачів бюро кредитних історій, вимоги до захисту інформації, що складає кредитну історію, порядок утворення, діяльності та ліквідації бюро кредитних історій. Метою даного Закону є врегулювання суспільних відносин, що виникають у сфері збору, оброблення, зберігання, захисту та використання інформації про виконання особами грошових зобов'язань, функціонування інституцій, пов'язаних з обміном інформацією про грошові зобов'язання та забезпеченням прав та інтересів суб'єктів кредитної історії[4].

Кредитна історія містить таку інформацію:

1) відомості, що ідентифікують особу:

для фізичних осіб - власників: прізвище, ім'я та по батькові, паспортні дані, ідентифікаційний номер і місце проживання;

для юридичних осіб - власників: повне найменування, місцезнаходження, дата і номер державної реєстрації, відомості про орган державної реєстрації, ідентифікаційний код;

2) відомості про грошове зобов'язання суб'єкта кредитної історії:

3) інформацію про суб'єкта кредитної історії, яка складається із сукупності документованої інформації про особу з державних реєстрів, інших баз даних публічного користування, відкритих для загального користування джерел. зокрема, наявність заборгованості за податками та обов'язковими платежами[4].

Користувачі мають право звернутися до Бюро за отриманням кредитних звітів у разі звернення суб'єкта кредитної історії до них з метою укладення кредитного правочину, а також надання Користувачу письмової згоди на доступ до його кредитної історії[4].

Національний рівень регламентації оцінки кредитоспроможності позичальника також представлений чинною Постановою Правління НБУ про затвердження Положення про визначення банками України розміру кредитного ризику за активними банківськими операціями № 351 від 30.06.2016 р. [5].

Нормативна база НБУ (Положення «Про порядок формування та використання резерву для відшкодування можливих втрат за активними операціями банків») рекомендує мінімальні вимоги до оцінювання фінансового стану позичальників. Згідно з цим Положенням оцінка кредитоспроможності фізичної особи проводиться з урахуванням кількісних показників (економічна кредитоспроможність) і якісних характеристик (особиста кредитоспроможність) позичальника, що підтверджуються певними документами і розрахунками. До кількісних показників відносяться [5]:

- 1) сукупний чистий дохід позичальника/ сім'ї позичальника;
- 2) накопичення на рахунках у банку (інформація надається за бажанням позичальника – фізичної особи);
- 3) коефіцієнти, що характеризують поточну платоспроможність боржника та його фінансові можливості виконати зобов'язання за кредитом:
 - співвідношення сукупних доходів і витрат / зобов'язань боржника;
 - співвідношення боргу за кредитом до вартості об'єкта кредитування / застави;
 - співвідношення щомісячних витрат боржника на обслуговування боргу до обсягу його щомісячних доходів тощо.

Для розрахунку кількісних показників банк враховує доходи, отримання яких протягом дії договору підтверджується достовірними документами. До відповідних якісних показників відносяться [5]:

- 1) загальний матеріальний стан клієнта;
- 2) вік позичальника, соціальна стабільність (наявність постійної роботи, наявність постійного місця проживання, ділова репутація, сімейний стан);
- 3) наявність інформації з БКІ і сама кредитна історія позичальника.

Згідно з Положенням частка кількісних показників у оцінці фінансового стану боржника – фізичної особи – має становити не менше 70%. Банки ж можуть самостійно встановлювати додаткові критерії оцінювання позичальників з метою кращого оцінювання кредитних ризиків і належного контролю за ними. На практиці ж банк або розробляє методику оцінки кредитоспроможності самостійно, або вдається до послуг консалтингових компаній, кредитних бюро тощо. У процесі аналізу кредитоспроможності позичальника банк може використовувати різні джерела інформації, які в цілому можна розділити на три групи: внутрішньобанківська інформація, зовнішні джерела інформації, інформація, яка надана самим клієнтом.

Внутрішньобанківські джерела інформації складаються з відомостей про попередні договори з клієнтом, у сфері як кредитних, так і не кредитних відносин. Велике значення мають різні архіви банку, де зберігаються дані про клієнтів банку, а саме які були видані кредити, про затримки та порушення при погашенні позики та ін.

Для ефективного використання внутрішньобанківських джерел інформації необхідним є впровадження новітніх інформаційних технологій, а саме оперативних електронних архівів банку, які охоплюють усі аспекти діяльності банку, але на це потрібні суттєві затрати.

До другої групи джерел інформації належать відомості, здобуті за межами банку, що надійшли: від кредитних бюро, ЄІС «Реєстр позичальників», Державних органів влади, статистична інформація в агрегованому вигляді від статистичних агенцій (економічні особливості регіону; галузі, де працює позичальник і т.д.) [5].

Отже, правові основи оцінювання кредитоспроможності фізичної особи підприємця регулюються Цивільним, Господарським Кодексом, Законами України «Про банки та банківську діяльність» та «Про організацію формування та обігу кредитних історій» та «Положенням про визначення банками України розміру кредитного ризику за активними банківськими операціями».

РОЗДІЛ 2

ДОСЛІДЖЕННЯ СУЧАСНОЇ ПРАКТИКИ ОЦІНЮВАННЯ КРЕДИТОСПРОМОЖНОСТІ ФІЗИЧНОЇ ОСОБИ – ПІДПРИЄМЦЯ

2.1. Інформаційно-методичне забезпечення оцінювання кредитоспроможності фізичної особи-підприємця

Як було нами визначено у попередньому розділі, основна мета оцінки кредитоспроможності - визначити здатність позичальника повернути запитувану позичку і на основі цього формалізувати в кредитному договорі умови її надання. Комерційний банк в кожному конкретному випадку визначає ступінь ризику, який він готовий взяти на себе, і розмір кредиту, можливість його надання в даних обставинах.

В процесі оцінки кредитоспроможності позичальника з'ясовуються його дієздатність, репутацію, наявність капіталу (володіння активами), тобто забезпеченість позичок, стан економічної кон'юнктури [36, с.32].

Кредитна діяльність українських банків поряд з іншими обставинами ускладнюється відсутністю у більшості з них відпрацьованої методики оцінки кредитоспроможності, недостатністю інформаційної бази для повноцінного аналізу фінансового стану клієнтів. Більшість середніх і дрібних банків взагалі не має належного аналітичного апарату і не підтримує зв'язок зі спеціальними інформаційними, аналітичними та консультаційними службами, відомості яких можуть допомогти більш точно оцінювати кредитоспроможності позичальників [19, с.36].

При оцінці кредитоспроможності позичальників фізичних осіб - підприємців фактично треба відповісти на два основних питання:

- Як оцінювати перспективну фінансову спроможність позичальника (тобто як переконатися в тому, чи буде він мати у своєму розпорядженні можливості

виконати свої грошові зобов'язання по кредиту до моменту закінчення терміну дії кредитного договору)?

- Як оцінювати, наскільки він готовий виконати зазначені зобов'язання (тобто чи захоче він це зробити, чи можна йому вірити)?

Адекватно оцінити кредитоспроможність позичальника - значить обґрунтовано, доказово відповісти на обидва зазначених питання.

Рішення обох питань можливе тільки в тому випадку, коли співробітники банку мають можливість отримати необхідну для аналізу інформацію і вміють грамотно обробляти і інтерпретувати її.

Вивчення кредитоспроможності потенційних позичальників пов'язано зі значними труднощами. У нашій країні поки важко отримати змістовну інформацію про потенційного позичальника (наявна фінансова і статистична звітність далеко не завжди дозволяє провести детальний і глибокий аналіз фінансово-господарського стану позичальника) [7, с.52].

Джерелами інформації при оцінці кредитоспроможності клієнта є співбесіда із заявником на позику, власна база даних, зовнішні джерела, інспекція на місці, аналіз фінансових звітів.

При співбесіді з заявником банк з'ясовує причини звернення за позиною, визначає, чи відповідає заявка на кредит вимогам банку, що впливають з його позичкової політики. У процесі бесіди банк може отримати інформацію про чесність і можливості заявника, про те, чи буде потрібно забезпечення кредиту, про історію і зростанні підприємства, конкурентні позиції, плани на майбутнє і т.д. У деяких випадках банк може вимагати від заявника додаткову інформацію.

Банк може почерпнути необхідну інформацію про кредитоспроможності клієнта з картотеки на всіх вкладників і позичальників, якщо така картотека ведеться, а також використовувати інформацію з паспортів госпорганів, що отримується з офіційних джерел. Інформація про кредитоспроможність клієнта може бути перевірена по каналах зовнішніх джерел інформації. [36, с.140]

Відсутність комплексного підходу в даній області не дуже вдало компенсується пошуком окремих характеристик, які свідчили, на думку фахівців

того часу, про дійсний рівень кредитоспроможності. Виявлення таких критеріїв дозволяє зрозуміти, який сенс вкладали наші попередники в поняття кредитоспроможності, що є особливо актуальним сьогодні, коли сучасне вітчизняне банківське співтовариство також не відрізняється використанням комплексного, всеохоплюючого підходу до питань оцінки кредитоспроможності. [62, с.902]

Кредитоспроможність позичальника залежить від цілого ряду чинників. І цей факт сам по собі означає труднощі, оскільки кожен фактор (для банку - фактор ризику) повинен бути оцінений і розрахований. До цього слід додати необхідність визначення відносної «ваги» кожного окремого фактора для стану кредитоспроможності, що також надзвичайно непросто.

Оцінити ж перспективи змін всіх тих факторів, причин і обставин, які будуть визначати кредитоспроможність позичальника в майбутньому, ще складніше. Здатність позичальника погасити кредит має реальне значення для кредитора лише в тому випадку, якщо вона відноситься до майбутнього періоду, є прогнозом такої здатності, причому прогнозом досить обґрунтованим, правдоподібним. Тим часом всі показники кредитоспроможності, що застосовуються на практиці, звернені в минуле, так як розраховуються за даними за минулий період або періоди, до того ж це зазвичай дані про залишки («запасах») на звітну дату, а не точніші дані про обороти («потоках») за певний період. Все це свідчить про те, що всі показники кредитоспроможності мають у деякому роді обмежене значення.

Додаткові складнощі у визначенні кредитоспроможності виникають у зв'язку з існуванням таких її чинників, виміряти і оцінити значення яких в цифрах неможливо. Це стосується в першу чергу морального обличчя потенційного позичальника, його репутації, кредитної історії і т.д. Відповідні висновки ніколи не можуть бути визнані незаперечними [29, с.24].

При оцінці кредитоспроможності фізичної особи - підприємця, як правило, беруть до уваги такі фактори, як:

- правоздатність та дієздатність позичальника для здійснення кредитної угоди;
- його моральне обличчя, репутація позичальника;
- вміння, тобто бажання, поєднане з можливістю виправдати виявлену довіру;
- наявність забезпечувального матеріалу кредиту;
- здатність отримувати дохід і справно виконувати прийнятий на себе обов'язок.

Практика банківського кредитування показує, що одні банки відмовляють фізичним особам-підприємцям у позиках на споживчі потреби, водночас кредит видається їм як суб'єктам бізнесу; інші банки кредит на розвиток бізнесу видають під виглядом споживчого. Усе залежить від оцінки ризиків позичальників фізичної особи - підприємця та цілей банку.

Ключовою щодо оцінювання кредитного ризику позичальника нині є Постанова Правління НБУ № 351 від 30.06.2016 р. «Про затвердження Положення про визначення банками України розміру кредитного ризику за активними банківськими операціями» [5]. Вона запроваджує вдосконалені підходи до оцінки очікуваних втрат від кредитного ризику та ґрунтується на Базельських принципах банківського нагляду. Нове положення сумісне зі стандартом МСФЗ 9 (Фінансові інструменти), який також вимагає оцінки очікуваних збитків за фінансовими інструментами впроваджений на міжнародному рівні з 01.01.2018 р. [63]. Важливою особливістю нових підходів є поєднання чітких деталізованих правил і загальних принципів оцінки кредитного ризику, що передбачає можливість використання обґрунтованого судження як банку, так і НБУ. У результаті банки не зможуть не визнавати низьку якість активів, посилаючись на формальні правила.

Як зазначається в офіційному повідомленні, розміщеному на сайті НБУ, Положення також передбачає:

- застосування стандартизованих підходів до оцінки фінансового стану боржників банку (економетрична скорингова модель – для боржників – юридичних осіб, перелік якісних і кількісних показників – для інших боржників);
- можливість оцінки кредитного ризику позичальника на основі характеристик групи компаній, з якою позичальник пов'язаний відносинами контролю або спільним економічним ризиком. Нині кредитний ризик оцінюється виключно на індивідуальній основі для кожної компанії позичальника банку;
- інші фактори ідентифікації рівня кредитного ризику (зокрема, своєчасність виконання боржником своїх зобов'язань);
- розширення групової (портфельної) оцінки активів і визначення основних критеріїв такої оцінки. Кредити суб'єктам господарювання та фізичним особам у сумі до 2 млн грн оцінюватимуться банками на портфельній основі;
- удосконалення вимог до переліку забезпечення й умов його прийнятності. Зокрема, майнові права (крім майнових прав на депозити) виключено з переліку застави, що може враховуватися банками при визначенні розміру кредитного ризику [63].

Оскільки Положення дозволяє банкам оцінювати кредитоспроможність на основі власного професійного судження, то при аналізі кредитоспроможності фізичної особи - підприємця доцільно звернути увагу саме на аналіз грошового потоку (за наявності даних – за останні два роки). Тракувати його результати можна наступним чином. Якщо позичальник – фізична особа - підприємець мав стійке перевищення припливу коштів над відпливом, це може бути свідченням його достатньої кредитоспроможності. Коливання величини загального грошового потоку (короткочасні перевищення відпливу над припливом) є підставою для присвоєння клієнту нижчого рейтингу. Систематичне перевищення обсягу відпливу над припливом коштів характеризує клієнта як некредитоспроможного. Позитивна середня величина загального грошового потоку (перевищення припливу над відпливом) може використовуватися для визначення максимального обсягу позики, оскільки показує, в якому розмірі клієнт може погашати боргові зобов'язання.

Таким чином, використання методу грошових потоків дозволяє оцінити кредитоспроможність підприємства не стільки на основі обсягу прибутків, скільки на основі його вміння організовувати свої потоки. Комплексний аналіз діяльності підприємства (поточної, інвестиційної та фінансової) дозволить уточнити причини перевищення відпливу над припливом коштів. А детальний аналіз причин коливань грошового потоку надасть можливість визначити слабкі сторони діяльності та/або управління підприємством. Наприклад, вплив коштів може бути пов'язаний з недоліками в управлінні запасами, розрахунками (дебітори та кредитори), фінансовими платежами (податки, відсотки, дивіденди). Усі виявлені недоліки використовуються для уточнення умов кредитування та/або для надання консультативних послуг.

Важливим джерелом інформації для оцінки кредитоспроможності позичальника – фізичної особи - підприємця є якісний аналіз за наступними напрямками:

- загальна інформація: рівень менеджменту (для підприємства), ділові якості позичальника (для приватного підприємця), становище на ринку, внутрішнє/зовнішнє економічне середовище тощо;
- фінансово-економічний стан бізнесу.

Оцінка структури клієнтської бази позичальника інформативна, оскільки фізичні особи - підприємці, як правило, працюють з вузькою клієнтською базою. Це підвищує ризик, бо невелика кількість клієнтів у потенційного позичальника збільшує ризик неповернення кредиту, тоді як широка база зменшує кредитний ризик банку, оскільки з більшою ймовірністю гарантує реалізацію виробленої продукції та забезпечення прибутковості діяльності підприємства.

Попередній аналіз потенційної можливості повернення банківських позичок ґрунтується на вивченні особистих якостей перших осіб, а також ліквідності і платоспроможності підприємств. Це означає, що в основі аналізу повернення позичок знаходяться психологічні і економічні чинники[31, с.108]

Вік першої особи враховується при видачі позик наступними категоріями позичальників:

- 1) молодим підприємцям, які не мають достатнього досвіду в сфері бізнесу, - позики надають тільки при страхувці активів або під гарантію третьої особи;
- 2) бізнесменам похилого віку - за наявності правонаступника, здатного прийняти відповідальність за погашення боргового зобов'язання.

Наявність правонаступництва встановлюється за допомогою відповідних юридичних документів, завірених нотаріальними органами. До цих документів відносяться заповіти, доручення на ведення комерційних справ, накази і розпорядження про призначення на керівні посади та інші документи [20, с.150]

Оцінка кредитоспроможності передбачає використання насамперед показників, що характеризують діяльність позичальника з точки зору можливості погашення позичкової заборгованості. Однак такі показники при всій своїй важливості мають деякі обмеження. Це обумовлено тим, що:

- по-перше, багато показників, характеризують фінансовий стан позичальника в минулому, так як розраховуються вони за даними за минулий період; прогноз же кредитоспроможності на перспективу ґрунтується на оцінці можливостей погашення позик в майбутньому;
- по-друге, такі показники розраховуються на підставі даних про залишки на звітні дати, а не на основі даних про обороти за певний період, в той час як дані про обороти повніше характеризують можливості погашення позик [7, с.54].

Таким чином, кредитоспроможність фізичної особи - підприємця характеризується його репутацією, кредитною історією, акуратністю при розрахунках за раніше отриманими кредитами, його поточним фінансовим станом і перспективами зміни, здатністю при необхідності мобілізувати грошові кошти з різних джерел. При цьому банк може використовувати необхідну інформацію про потенційного позичальника, аналізуючи власну база даних, зовнішні джерела, фінансові звіти. Адекватно оцінена інформація і розраховані фактори і показники ризику дозволять банку прийняти вірне рішення щодо здійснення кредитної угоди.

2.2. Дослідження діючих умов надання кредиту вітчизняними банками

Стандартні умови кредитування в банках України існують. Наприклад, чим більше термін, тим більше переплата; великі суми видаються тільки при оформленні застави або поручительства. Але популярним залишається кредит без довідок про доходи, який можна отримати або готівкою, або на придбання товару.

Ринок банківського кредитування надає широкий вибір видів кредиту, програм і тарифів. Особливо популярною серед фізичних осіб є послуга споживчого кредитування.

Найчастіше споживчі кредити готівкою обираються за бажанням позичальника на різні цілі. Це відрізняє їх від роздрібного кредитування, що сприяє купівлі автомобіля, нерухомості, різної техніки.

В кінці червня-початку липня 2018 року облікова ставка Нацбанку становила 17%. На такому рівні вона протрималася кілька місяців. При цьому середня ефективна ставка по споживчому кредитуванню становила на кінець червня 74,28% [67].

Однак з 13 липня 2018 року НБУ підвищив облікову ставку до 17,5% річних для утримання інфляції в передбачених рамках в 2019 році [67].

Відсоток багатьох насторожує, тому що банківські кредитні ставки теж «поповзуть» вгору. Зараз середня ставка українських банків для споживчих кредитів готівкою становить 74,64%. Тобто динаміка показала зростання на 0,36%.

Серед українських банків послугу кредитування фізичним особам надає 21 банк. Ставка за споживчим кредитом розраховується залежно від суми і терміну погашення. Споживчі кредити зросли більш ніж на 1,7 п.п. Середня ефективна процентна ставка становить майже 75% річних.

В таблиці 2.1 умови надання кредитів фізичним особам у банках України.

Таблиця 2.1

Умови надання кредитів фізичним особам у банках України*

Банк	Тип кредиту	Умови
Приватбанк	На товар	До 24 місяців; Платіж за рахунок особистих коштів - 0%; за рахунок кредитних - 4%; До 50 тисяч грн; Для клієнтів з кредитною картою.
Альфа-банк	Готівкою	Результат за 1 годину; До 48 місяців; До 300000 грн; Без довідки про доходи при наявності технічного паспорта на автомобіль.
Укрексімбанк	Готівка	Рішення за 30 хвилин; Пільговий період - до 14 днів; До 50000 грн; Тільки для власників карток.

*складено за даними [64;69;71]

Діючі умови надання кредиту фізичним особам – підприємцям розглянемо на прикладі АТ «Райффайзен Банк Аваль».

Виходячи з потреб клієнта у позикових ресурсах, особливостей бізнесу і фінансового стану підприємства, АТ «Райффайзен Банк Аваль» готовий запропонувати кілька варіантів кредитування. А також спеціальні програми для аграріїв та комплекс додаткових послуг для успішного функціонування бізнесу(див. Табл.2.2).

Таблиця 2.2

Програми кредитування АТ «Райффайзен Банк Аваль» для фізичних осіб підприємців*

Програма	Термін кредитування	Максимальна сума кредиту	Початковий внесок,%	Забезпечення
Модернізація чи придбання основних засобів	визначається виходячи з окупності фінансованого проекту, і може досягати 3 років.	може досягати 50% ринкової вартості активів підприємства на момент звернення за кредитом, яка визначається експертами банку	20	Існуючий бізнес підприємства на момент звернення за кредитом повинен забезпечувати можливість обслуговування кредиту (сплата відсотків) протягом усього терміну дії кредитної угоди незалежно від доходів, які прогноуються з інноваційно-інвестиційним проектом.

Продовження таблиці 2.2

Овердрафт	до 1 року	• Терміну обслуговування в системі банку. • Кількість середньомісячних надходжень на ваш поточний рахунок (сума надходжень за 1 день вважається 1 надходженням на місяць). • середньомісячна кредитного обороту по поточному рахунку позичальника.		• Нерухоме майно. • Майнові права за депозитними договорами. • Машин і обладнання, наземні транспортні засоби. • Товари в обороті.
Відновлювальні кредитна лінія	до 1 року	від 5 до 75 тис. євро (еквівалент у гривні).	Від 20	• Нерухоме майно. • Машини, наземні транспортні засоби. • Майнові права за депозитними договорами.
Інвестиційний кредит	від 6 місяців до 5 років	100 тис. євро (еквівалент у гривні)	від 35 (при кредитуванні на термін більше 12 місяців)	• майно, придбане за кредитні кошти та інше ліквідне майно; • депозит
Програма для придбання легкових або вантажних автомобілів, автобусів усіх видів, причіпного складу	від 6 місяців до 5 років	100 тис. євро (еквівалент у гривні)	від 35 (при кредитуванні на термін більше 12 місяців)	• майно, придбане за кредитні кошти та інше ліквідне майно; • депозит

*складено за даними [72]

Піклуючись про своїх клієнтів, АТ «Райффайзен Банк Аваль» пропонує кредитні програми відповідно до потреб бізнесу:

— Овердрафт

— Фінансування поповнення оборотних коштів

- Інвестиційний кредит на придбання обладнання
- Інвестиційний кредит на придбання транспортного засобу[72].

Овердрафт допоможе підприємцям своєчасно профінансувати поточні чи непередбачені витрати, у разі, якщо вони перевищують залишок коштів на рахунку в банку. Овердрафт — це короткостроковий кредит у межах встановленого ліміту, який надає можливість здійснювати розрахунки, у разі, якщо коштів на поточному рахунку недостатньо.

Переваги овердрафту:

- Швидкість і оперативність проведення платежів.
- Погашення овердрафту здійснюється автоматично — за рахунок щоденних надходжень.
- У разі погашення овердрафту в день, коли виникла заборгованість, відсотки використання кредитних коштів не платяться взагалі.
- Можливість оформлення овердрафту без застави.

Процентна ставка встановлюється в залежності від конкретних умов кредитування в рамках 22-23% річних, однак може бути знижена за рішенням кредитного комітету банку в кожному конкретному випадку. Виплата відсотків за користування кредитом проводиться щомісяця.

Існуючий бізнес підприємства на момент звернення за кредитом повинен забезпечувати можливість обслуговування кредиту (сплата відсотків) протягом усього терміну дії кредитної угоди незалежно від доходів, які прогнозуються з інноваційно-інвестиційним проектом.

Вартість і вид забезпечення повернення кредиту АТ «Райффайзен Банк Аваль» визначає залежно від конкретного проекту.

Надання коштів на погашення вже існуючих боргів підприємства, а також на поповнення оборотного капіталу умовами програми не передбачається.

Переваги довгострокового кредитування у АТ «Райффайзен Банку Аваль»:

1. Можливість надання відстрочки погашення основної суми кредиту терміном до 18 місяців.

2.Мінімальна для українського ринку кредитна ставка, яка не може бути підвищена протягом усього терміну дії кредитного договору.

3.Заявки на отримання кредиту приймаються в будь-якому з відділень АТ «Райффайзен Банку Аваль» по всій Україні.

4.Кошти надаються для придбання товарів капітального призначення як імпортного, так і вітчизняного виробництва.

5.Гнучкий підхід при визначенні терміну кредиту, процентної ставки за його використання, вартості і виду забезпечення повернення кредиту визначається банком у кожному окремому випадку.

Для участі у програмі фізична особа – підприємець повинні надати необхідний пакет документів у будь-яке з відділень АТ «Райффайзен Банку Аваль» у всіх регіонах України. Базовими підрозділами для безпосереднього розгляду проектів є Центральний офіс АТ «Райффайзен Банку Аваль» (м. Київ), обласні дирекції та філії.

Кредитні ресурси надаються після ухвалення позитивного рішення кредитного комітету АТ «Райффайзен Банку Аваль» і затвердження проекту Нацбанком України.

Таблиця 2.3

Процентні ставки по кредиту «Комерційна іпотека» АТ «Райффайзен Банк Аваль»*

	Клієнти з річним оборотом до 1 млн. євро або кредитний ліміт до 100000 євро	Клієнти з річним оборотом від 1 до 5 млн. євро або кредитний ліміт більше 100000 євро
Гривня	30	29
Долар США	23,5	23
Євро	22	21,5
Комісія за ведення кредитного рахунку, %	0,99	0,99

*складено за даними [72]

Переваги цієї кредитної програми:

- банк не аналізує бізнес фізичної особи — підприємця — оцінюється лише дохідність комерційної нерухомості;
- можливість отримати багаторазовий кредит у межах певного ліміту — відновлюваної кредитної лінії-і використовувати кошти для розвитку справи;
- багаторазова кредитна лінія не потребує щорічного обнуління.

У рамках кредитної програми «Комерційна іпотека» представники малого та середнього бізнесу можуть отримати кредити на:

- купівлю комерційної нерухомості;
- будівництво нерухомості;
- погашення поточної заборгованості в іншому банку (рефінансування);
- ремонт приміщень;
- розвиток бізнесу.

Хто може отримати кредит:

Підприємці — юридичні або фізичні особи, які мають досвід у бізнесі понад 12 місяців і в яких частка державної власності в структурі капіталу підприємства менше 25%.

Базові умови:

Термін кредитування — до 15 років.

Валюта кредиту — гривня, долар США і євро.

Сума кредиту — від 5 тис. до 1,5 млн. євро (або еквівалент в іншій валюті).

Забезпечення кредиту — комерційна нерухомість (зокрема і купується в кредит).

Перелік документів, необхідних для одержання кредиту:

- заява на одержання кредиту (заповнюється в банку);
- довідка про присвоєння ідентифікаційного коду платника податків;
- паспорт громадянина України;
- довідка з місця роботи про посаду позичальника і доходи, які він одержав за останні 6 місяців (для приватних підприємців);

- податкова декларація, завірена ДПАУ, і звіт суб'єкта малого підприємництва на останню звітну дату чи інша документація, що визначає фінансовий стан фізичної особи — приватного підприємця);
- документи, необхідні для оцінки застави експертами банку (технічний паспорт житла).

У випадку виникнення додаткових питань із приводу надання й одержання кредиту працівникам банку можуть знадобитися інші документи.

Кредит у разовому порядку передбачає одноразове надання кредитних коштів для оплати конкретного товару (послуги). При цьому погашення заборгованості за кредитом може здійснюватися як наприкінці терміну користування кредитом, так і згідно з встановленим графіком погашення.

Кредит згідно із затвердженим графіком передбачає надання кредитних коштів відповідно до графіку вибірки ресурсів. Порядок погашення такого кредиту встановлюється кредитним договором.

Кредитні кошти надаються як у національній, так і в іноземній валюті під заставу нерухомості, устаткування, транспортних засобів, товарів в обороті, майнових прав на термін від 1 дня до 3 років [72].

Отже, виходячи з потреб клієнта у позикових ресурсах, особливостей бізнесу і фінансового стану підприємства, АТ «Райффайзен Банк Аваль» готовий запропонувати кілька варіантів кредитування. Є також спеціальні програми для аграріїв та комплекс додаткових послуг для успішного функціонування бізнесу. Кредит у разовому порядку передбачає одноразове надання кредитних коштів для оплати конкретного товару (послуги). При цьому погашення заборгованості за кредитом може здійснюватися як наприкінці терміну користування кредитом, так і згідно з встановленим графіком погашення. Кредитні кошти надаються як у національній, так і в іноземній валюті під заставу нерухомості, устаткування, транспортних засобів, товарів в обороті, майнових прав на термін від 1 дня до 3 років. Для участі у програмі фізична особа — підприємець повинні надати необхідний пакет документів у будь-яке з відділень АТ «Райффайзен Банку Аваль» у всіх регіонах України.

2.3. Практика оцінювання кредитоспроможності фізичної особи-підприємця

АТ «Райффайзен Банк Аваль» пропонує кредитні програми для фінансування поточної діяльності та інвестиційні кредити відповідно до потреб бізнесу.

Короткострокові кредити (на термін до 1 року) допомагають заповнити тимчасовий розрив у русі оборотних коштів.

Довгострокові кредити (від 1 року до трьох років) надаються для придбання (модернізації) основних засобів підприємства.

Базові умови надання:

Задовільний фінансовий стан клієнта

Надання достатнього і ліквідного забезпечення

Ефективність запропонованого проекту

Процентна ставка за користування кредитом: 17 — 24% річних у національній валюті, 14 — 15% річних в іноземній валюті [72].

Остаточний термін і процентна ставка по кредиту визначаються у кожному конкретному випадку залежно від цілей кредитування, окупності кредитованого проекту тощо.

Розглянемо на практиці аналіз кредитоспроможності Марищак Л. В. за методикою АТ «Райффайзен Банк Аваль».

Схема розгляду питання про надання кредиту в АТ «Райффайзен Банк Аваль»:

Заява клієнта надходить в банк, реєструється і передається кредитному працівнику;

Кредитний працівник проводить співбесіду з клієнтом і запитує в нього документи, необхідні для розгляду питання про кредитування (відповідно до Регламенту);

Клієнт надає документи;

Заява клієнта розглядається спільно з юридичним відділом банку і відділом безпеки:

Громадянка Марищак Л. В. звернулася з проханням про надання кредиту, на відкриття нової торгової точки, в сумі 250 000 гривень терміном на 24 місяці, на умовах щомісячної виплати відсотків за ставкою 19% річних. В якості забезпечення позичальник надав двох поручителів. На підставі отриманих бухгалтерських документів, а також інформації з інших джерел проаналізуємо платоспроможність даного клієнта і на підставі розрахованих коефіцієнтів складемо висновок по кредитній заявці.

Платоспроможність позичальника фізичної особи яка займається підприємницькою діяльністю може бути розрахована двома способами на підставі даних податкової декларації за останні шість місяців на підставі книги доходів і витрат, також за останні шість місяців. На прикладі Марищак Л. В. проведемо розрахунки виходячи з податкової декларації.

Підсумовуючи всі перераховані доходи, отримуємо середньомісячний дохід 25 039 грн., Але, з огляду на той факт, що позичальник перебуває у передпенсійному віці, додаємо мінімальний розмір пенсії, що дорівнює 1 452 грн.

Таким чином, дохід = 25 039 + 1 452 = 26 491 грн.

Для розрахунку платоспроможності необхідний середньомісячний дохід за шість місяців з відрахуванням всіх обов'язкових платежів, тобто в нашому випадку сплачених податків.

Так як податковим періодом для розрахунку єдиного податку з доходів фізичних осіб – підприємців визнається квартал. Відповідно до Положення НБУ №351 для розрахунку розміру кредиту необхідні відомості про величину середньомісячного доходу за останні шість місяців. Розрахунок чистого доходу фізичної особи яка займається підприємницькою діяльністю, необхідно проводити по 2-м податковим деклараціям, поданими за 2 останніх податкових періоди, 1 і 2 квартал, або за 2 і 3 квартал і т.д.

За півроку єдиний податок на дохід складе 19 765 грн., А середньомісячний платежі будуть рівні 3 294,16 грн.

$$\text{Отже, } D_{\text{ч}} = 26\,491 - 3\,294,16 = 23\,196,84 \text{ грн.}$$

$$\text{Таким чином, } P = 23\,196,84 * 0,5 * 24 \text{ (міс.)} = 278\,362,08 \text{ грн}$$

Розрахунок платоспроможності поручителів виконується аналогічно.

Поручитель 1. Марищак О. М.

$$P = 31\,372,00 * 0,5 * 24 \text{ (міс.)} = 376\,464,00 \text{ грн}$$

Поручитель 2. Михалько Р. В.

$$P = 7\,182,44 * 0,5 * 24 \text{ (міс.)} = 86\,189,28 \text{ грн}$$

Максимальний розмір кредиту на основі платоспроможності позичальника розраховується наступним чином:

$$S_p = 278\,362,08 / 1 + (((24 + 2) * 19) / (2 * 12 * 100)) = 230\,852,61 \text{ грн.}$$

Максимальний розмір кредиту за сукупністю забезпечення:

$$S_o = 462\,773,28 / 1 + (((24 + 1) * 19) / (2 * 12 * 100)) = 388\,885,1 \text{ грн.}$$

Таким чином, Марищак Л. В. може взяти кредит, що не перевищує 230 852,61 грн.

Тепер спробуємо наочно розрахувати платоспроможність підприємця Маришак Л. В.

Середньомісячний дохід дорівнюватиме:

$$D_{\text{ч}} = 2\,306\,114,40 - 1\,555\,236,47 = 750\,877,93 \text{ грн.}$$

$$\text{Додавши пенсію, отримаємо: } 750\,877,93 + 1\,452 = 752\,329,93 \text{ грн..}$$

$$\text{Таким чином, } P = 752\,329,93 * 0,6 * 24 = 10\,833\,551 \text{ грн}$$

$$S_p = 10\,833\,551 / 1 + ((24 + 2) * 19 / (2 * 12 * 100)) = 8\,984\,533,92 \text{ грн.}$$

Таким чином, підприємцю банк може видати кредит в розмірі 8 984 533,92 грн..

Але так як кредит надається виходячи з меншої суми доходу, отже, банк видає кредит виходячи їх доходу, обчисленого за податковою декларацією в розмірі 230 852,61 грн.

Таблиця 2.4

Оцінка кредитоспроможності позичальника фізичної особи підприємця

	П.І.Б.	Середньомісячний дохід	Термін кредиту	Коефіцієнт	платоспроможність
Позичальник	Марищак Л.М.	23 196,84	24	0,5	230 852,61
1.Поручитель	Марищак О.М.	31 372	24	0,3	376 464
2. Поручитель	Михалько Р.В.	7182,44	24	0,3	86 189,28

*складено автором на основі власного дослідження

Розрахувавши суму кредиту, яку банк може видати Марищак Надії Миколаївні при наданні двох поручителів в розмірі 462 653,28 грн. ми бачимо, що вона більша за суму кредиту без надання гарантії (230 852,61 грн.). Це означає, що Надії Миколаївні вигідніше брати споживчий кредит під поручительство індивідуальних підприємців.

На підставі рішення кредитного комітету був укладений кредитний договір про надання позичальнику кредиту в сумі 230 000 гривень терміном на 36 міс. на умовах щомісячної сплати відсотків за ставкою 19% річних, в якості забезпечення по кредиту пропонуються поручителі.

РОЗДІЛ 3

ПОЛІПШЕННЯ ОЦІНЮВАННЯ КРЕДИТОСПРОМОЖНОСТІ ФІЗИЧНОЇ ОСОБИ –ПІДПРИЄЦЯ

3.1. Альтернативні методики оцінювання кредитоспроможності фізичної особи-підприємця

Фізичні особи – підприємці є однією з найважливіших ланок ринкових систем зарубіжних країн. Відповідно невід’ємною складовою державного регулювання ринкової економіки є заходи щодо підтримки малого бізнесу. У зв’язку з тим, що в Україні становище фізичних осіб – підприємців останнім часом суттєво погіршилося, слід проаналізувати можливість застосування досвіду інших країн.

У світовій економічній думці існує багато підходів до систематизації методів комплексного аналізу потенційних позичальників та ефективності майбутніх проектів (табл. 3.1).

Найбільш поширеними системами оцінки кредитоспроможності є правило "5C" та 4 FC.

У практиці американських банків застосовують правило "5C" як аббревіатура від перших літер базових критеріїв кредитування. "Характер" (Character) позичальника – це насамперед його ділова репутація, ступінь відповідальності, спроможність погашати борги. Тут же визначається ставлення позичальника до своїх зобов'язань у минулому, чи мав він затримки у погашенні позик, який його статус у світі бізнесу. Найбільш повно характер позичальника розкривається в ході попереднього інтерв'ю. "Спроможності" (Capacity) позичальника визначаються за допомогою глибокого аналізу його фінансового стану, доходів і витрат та перспектив їх динаміки у майбутньому. При цьому особлива увага приділяється тому, що позичальник практично має тільки три джерела для погашення кредиту: поточні грошові надходження (cash inflow); продаж активів;

нові позики на грошовому ринку. "Капітал" (Capital) фірми: ретельно аналізують його обсяг, структуру, співвідношення з іншими статтями активів та пасивів. "Забезпечення" (Collateral) кредиту – дослідження конкретних форм і видів забезпечення, визначення його достатності, якості, а також, встановлення ринкової вартості та ступеня ліквідності кредитної застави. "Умови" (Conditions) – це загальні економічні умови, що визначають ринкову ситуацію та справляють вплив на становище як банку, так і позичальника: стан економічної кон'юнктури, наявність конкуренції, податкова політика, механізм ціноутворення тощо [23].

Таблиця 3.1

Найвідоміші системи оцінювання кредитоспроможності*

CAMELS (Світовий банк)	CAMPARI (Деякі європейські банки)	PARSER (Великобританія)	5C (США)	MEMO RISK	4 FC	COPF (Німеччина)
С – capital (достатність капіталу); А – assets (якість активів); М – management (якість менеджменту); Е – earning (надходження); L – liquidity (ліквідність); S – sensitivity (чутливість до ринкового ризику)	С – character (репутація позичальника); А – ability (здатність повернути кредит); М – marge (дохідність операції); Р – purpose (цільове призначення кредиту); А – amount (сума кредиту); R – repayment (умови погашення); І – insurance (забезпечення)	Р – person (репутація; позичальника); А – amount (сума кредиту); R – repayment (умови погашення); S – security (забезпечення кредиту); Е – expediency (доцільність кредиту); R – remuneration (винагорода банку)	С – character (репутація позичальника); С – capacity (фінансові можливості); С – capital (капітал, майно); С – collateral (забезпечення); С – conditions (загальні економічні умови)	М – management (управління); Е – experience (досвід); М – market (ринок); О – operations (діяльність); R – repayment (погашення); І – interest (відсоток); S – security (забезпечення); С – control (контроль).	Management Quality – (якість управління); Industry Dynamics – (динаміка галузі); Security Realization – (реалізація Застави); Financial Condition – (фінансові умови)	С – competition (конкуренція в галузі); О – organization (організація діяльності); Р – personnel (якість персоналу); F – finance (фінанси, доходи)

*складено на основі [23]

Таким чином, менеджери кредитних відділів американських банків при підготовці кредитних меморандумів складають детальний звіт не тільки про основні характеристики діяльності позичальника (загальні відомості, дані про керівництво та його зміни, рейтингова оцінка акцій, облігацій і векселів, фінансові результати, інші кредитори), а й про галузь, де він працює, характер ринку його продукції та ін., причому такий меморандум складається за стандартною схемою з конкретними висновками та пропозиціями менеджера [7, с.52].

Система 4FC (Four Foundations of Creditworthiness – чотири функції кредитоспроможності) досліджує передусім якість управління, що оцінюється фінансовим потенціалом і компетентністю позичальника; динаміку галузі, яка визначається структурними і динамічними умовами галузі, а також конкурентною позицією підприємства; можливість реалізації застави, яка аналізується чистою ліквідною вартістю застави, можливістю контролю заставленого майна; фінансові умови, які засновуються на дослідженні рентабельності, ліквідності та лівереджу (фінансового важеля) за певний період часу [9].

У США популярна методика, запропонована Дюраном на початку 1940-х рр. Він виділяє групу факторів, які визначають ступінь кредитного ризику і доцільність видачі кредиту. Методика заснована на бальною оцінкою кредиту. Потенційному позичальникові пропонується заповнити спеціальні стандартні анкети. Бали нараховуються в залежності від віку, статі, сімейного стану, місячного доходу, осілості, зайнятості в конкретній галузі та терміну роботи на певному місці, наявності ощадного рахунку в банку, нерухомості, страхового поліса і т.д. Для прийняття позитивного рішення необхідно, щоб сума балів перевищила певний рівень

Спрощена модель бальної оцінки позичальника виглядає наступним чином.

1. Вік Позичальника: 0,01 бала за кожний рік понад 20 років при максимумі 0,3 бала.

2. Пол: 0,4 бала - жіночий; 0 - чоловічий.

3.Осілість: 0,042 бала за кожний рік, прожитий в даній місцевості, при максимумі 0,42 бала.

4.Зайнятість: 0,55 бала за професію з низьким рівнем ризику для життя; 0 - з високим ризиком; 0,16 - за інші професії.

5.Галузь: 0,21 бала для працівників комунальних служб, державних і банківських службовців, 0 - для всіх інших.

6.Стабільність зайнятості: 0,059 бала за кожний рік на даному місці роботи при максимумі 0,59 бала.

7.Наявність ощадного рахунку в банку: 0,35 бала.

8.Наявність нерухомості: 0,35 бала

9.Страхування життя: 0,19 бала.

Критичною в даній моделі є сума в 1,25, тобто якщо підсумковий бал клієнта нижче вказаного рівня, йому кредит надано не буде[10, с.98].

У Франції кредитоспроможність фізичної особи оцінюється за системою скорингу. Програма визначення доцільності та умов видачі споживчого кредиту містить три розділи: інформація по кредиту і по клієнту, фінансове становище клієнта.

У перший розділ вводяться дані про службовця банку, що видає кредит, номер досьє клієнта, назва агентства, вид і сума кредиту, періодичність його погашення, процентна ставка, дата надання кредиту, день місяця, обраний клієнтом для її погашення, відповідь на питання про необхідність страхування, абсолютний розмір щомісячного погашення кредиту зі страховим платежем і без нього, загальний розмір відсотків і страхових платежів, які будуть сплачені банку.

Другий розділ програми вводяться дані про професії клієнта, його приналежності до певної соціальної групи, роботодавця, чистому річному заробітку, витрати за рік, стаж роботи.

На основі введення перерахованої інформації службовці банку отримують висновок, чи можна видати кредит. При негативній відповіді агентство банку може направити клієнта в свою дирекцію для додаткового розгляду питання про можливість надання кредиту.

Метод оцінювання кредитоспроможності на основі коефіцієнта Z , який набув поширення у США і Великобританії базується на моделі – упровадження простого, оперативного і точного методу завчасного виділення компаній, що мають низький рівень конкурентоспроможності і близьких до банкрутства. В основу цієї методики покладений лінійний зв'язок між фінансовими показниками і фактом банкрутства. Основне ж завдання полягає у знаходженні формули зв'язку між показниками, яка здатна найбільш повно відобразити (передбачити) банкрутство[11, с.173].

Методика кредитного скорингу австрійського банку «Кредитан-штальт» передбачає, що під час оцінювання кредитоспроможності позичальника банк використовує три його балансові показники – ефективність капіталу, рівень ліквідності та акціонерний капітал, розраховані на основі бухгалтерської звітності, на основі яких потім визначається клас клієнта[14, с.59].

Показники зважуються за ступенем значущості, і, залежно від набраних балів, підприємство потрапляє в одну з чотирьох груп ризику. Також аналізуються якісні чинники: аналіз і прогноз розвитку галузі; технологічні нововведення в галузі; положення підприємства на ринку галузі; оцінка рівня менеджменту; асортимент продукції, що випускається; конкуренція; бар'єри щодо вступу до галузі; адміністративне регулювання; диверсифікація діяльності; структура власності, ступінь залежності від власників; структура витрат. Крім того, ураховуються кількісні чинники: показники грошового потоку і ліквідності; структура капіталу підприємства (показники левериджу, довгострокові джерела фінансування, показники прибутковості; фінансова незалежність).

Методика, що використовується деякими австралійськими банками, характеризується обробкою інформації, отриманої з внутрішніх і зовнішніх джерел. Визначають чотири основні групи чинників, що беруть участь у розрахунку рейтингу:

- 1) фінансові коефіцієнти, розраховані на основі бухгалтерської звітності позичальника;
- 2) показники грошового потоку;

- 3) оцінка менеджменту позичальника;
- 4) галузеві особливості діяльності позичальника.

Визначення рейтингу, як правило, передбачає використання 2–3 показників із кожної групи [26, с.79].

В англійській літературі розроблені й використовуються сім принципів кредитування, що позначаються аббревіатурою CAMPARI, котра утворилась з початкових букв таких слів [19]:

C - character - характеристика або репутація позичальника (його особисті якості);

A - ability - здатність клієнта до повернення кредиту;

M - margin - очікувана банком дохідність (маржа) кредитної операції;

P - purpose - мета (ціль), для чого береться позика;

A - amount - загальна сума кредиту;

R - return - умови повернення позики;

I - insurance - страхування ризику неповернення кредиту.

Методика CAMPARI полягає у почерговому виділенні з кредитної заявки і фінансових документів, що додаються, найсуттєвіших чинників, котрі визначають діяльність клієнта в їх оцінці та уточненні після особистої зустрічі з клієнтом.

У виданому в Англії посібнику з банківських послуг, зазначається, що ключовим словом, де сконцентровані вимоги при видачі кредитів позичальникам, є термін «PARTS», котрий включає у себе [29]:

P - purpose - призначення, мета кредиту;

A - amount - сума, розмір кредиту;

R - repayment - оплата, повернення заборгованості (основного боргу та процентів);

T - term - термін;

S - security - застава, забезпечення кредиту.

В англійських клірингових банках застосовується також система оцінки клієнта PARSER [29, с. 50]:

P - Person - інформація про особу - потенційного позичальника, його репутацію;

A - Amount - обґрунтування суми запрошеного кредиту;

R - Repayment - можливості погашення кредиту;

S - Security - оцінка забезпечення;

E - Expediency - доцільність кредиту;

R - Remuneration - винагорода банку (процентна ставка) за ризик надання кредиту.

Цікавим є досвід Китаю щодо кредитування МП через сільські кредитні кооперативи, що є важливою частиною фінансового механізму з 2005 р. За своєю формою сільські кредитні кооперативи є Пайовими кредитно-фінансовими установами [38, с. 190].

Для розвитку міських підприємств, особливо змішаного типу власності, існують аналогічні міські кредитні кооперативи. Принцип кредитування з боку кооперативів – це «швидко і під контролем». Кооперативи надають пільгові кредити за спрощеною схемою, особливо в період сезонних сільськогосподарських робіт. У цей час кредити можуть бути видані навіть у день звернення, проте всю відповідальність за кредитом несуть самі кооперативи. Перевірка позичальника також спрощена – територіально процедура не виходить за межі однієї територіальної одиниці (повіту).

Дана система кредитування досить проста та гнучка, що дозволяє надавати кредити не лише малим підприємствам, а й великим, при цьому сума кредиту може досягати 1 млн. дол. США (в еквіваленті). За рахунок гарної обізнаності сільськогосподарських кооперативів щодо рівня розвитку сільського господарства тієї місцевості, підприємства якої отримують кредити, та досить жорсткого контролю держави ризику кредитування мінімізуються.

Таким чином, у зарубіжній банківській діяльності при розгляді питання про кредитоспроможність клієнта комплексно аналізують такі не порівнювальні категорії, як економічні інтереси банку, гарантії повернення кредиту, а також людські якості керівного складу підприємства-боржника. У всіх системах

використовуються спільні елементи, а, з іншого боку, є й суттєві відмінності. Системи характеристик кредитоспроможності клієнтів, котрі використовуються зарубіжними комерційними банками, містять значно більший перелік ознак, ніж визначений Національним банком України. Але, по суті, ці системи дуже схожі - різні їх назви значною мірою визначені різною послідовністю розгляду цих ознак.

3.2. Удосконалення оцінювання кредитоспроможності фізичної особи-підприємця

Порівняльний аналіз методик оцінки кредитоспроможності найвідоміших зарубіжних і вітчизняних економістів, а також методики запропонованої Національним банком України, дає можливість зробити висновок про те, що для оцінки кредитоспроможності фізичних осіб – підприємців потрібна розробка комплексної методики оцінки кредитоспроможності фізичної особи -підприємця, оскільки методики оцінки кредитоспроможності, що застосовуються на практиці, є недостатньо теоретично проробленими і в них мало використовується математичний апарат. Основні недоліки при оцінці кредитоспроможності банками на сьогодні такі:

- суб'єктивізм - часто рішення, які приймають кредитні інспектори, базуються на особистому досвіді і інтуїції;
- нестабільність і негнучкість - якість оцінки є випадковою величиною, яку не можна погіршити або поліпшити, а також залежність від уподобань і емоційного стану експерта;
- відсутність системи навчання, підвищення кваліфікації та передачі знань - перед тим, як стати фахівцем високої кваліфікації, потрібно накопичити деякий рівень знань, який базується на придбанні достатнього досвіду в цій галузі [4].

Основним фактором, що не сприяє розвитку банківського кредитування загалом і фізичних осіб –підприємців зокрема, є надзвичайно складна ситуація в Україні – нестабільне політичне, економічне та зовнішньополітичне становище. Вкрай низька прибутковість (часто збитковість) діяльності банків і більшості

підприємств реального сектора економіки руйнує базові умови функціонування кредиту – стримує формування доданої вартості, що перерозподіляється банками. У кризових умовах інструментарій, що використовується банками для кредитування фізичних осіб - підприємців, не завжди відповідає потребам та особливостям останніх. Недосконала нормативна база стримує розвиток кредитних механізмів, а в умовах кризи комерційні банки не прагнуть до нововведень. Вагомою проблемою банків є відсутність методики аналізу кредитного ризику на етапі моніторингу повернення кредиту, адже часто проблемна заборгованість пов'язана з настанням кризових ситуацій у життєвому циклі розвитку фізичних осіб - підприємців.

Вітчизняні банки дотепер не мають ефективного страхування підвищеного ризику кредитування фізичних осіб - підприємців, що забезпечує його зниження до прийнятних величин. В Україні відсутня система інститутів гарантій, страхування та моніторингу ризиків, адаптованого до специфіки стадій життєвого циклу фізичних осіб - підприємців. Без вирішення зазначених проблем активізувати банківське кредитування фізичних осіб - підприємців вкрай складно.

До завдань банків щодо вдосконалення кредитного процесу відносимо наступні.

1. Зниження ризиків шляхом удосконалення методики оцінки кредитоспроможності позичальника, розробки та застосування банками власної (оригінальної) методики фінансової оцінки позичальника (як правило, скорингу), заснованої на управлінській звітності клієнта та з урахуванням стадій його розвитку.

Ключовою проблемою в процесі оцінки кредитоспроможності позичальника є отримання достовірної інформації, оскільки:

- офіційні фінансові звіти позичальника можуть бути складені за термін понад три місяці, що знижує актуальність фінансових даних;
- підприємства свідомо завищують витрати та занижують доходи для мінімізації сплати прямих податків, а також намагаються застосувати схеми

прискореної амортизації, тому оцінка основних засобів не завжди об'єктивно відображає їхню поточну залишкову ринкову вартість;

– приватні підприємці, а також підприємства, які працюють на спрощеній системі оподаткування, взагалі не формують офіційну бухгалтерську звітність через специфіку режиму оподаткування.

Таким чином, офіційна фінансова звітність фізичної особи –підприємця не завжди достовірно відбиває їхню реальну платоспроможність. Це слугує вагомим аргументом на користь розробки банками власної методики оцінки кредитоспроможності як підґрунтя для винесення професійного судження, що має здійснюватися індивідуально для кожного підприємства на основі оперативної управлінської звітності, складеної банківськими висококваліфікованими фахівцями.

2. Урахування відмінностей у діяльності та веденні бухгалтерської звітності товариств та індивідуальних підприємців, які є основною групою позичальників у фізичних осіб –підприємців. Ці позичальники мають свою специфіку залежно від видів, масштабів, форм власності бізнесу.

Як правило, чим більше підприємство та його обороти, тим більше інформації про його фінансово-господарську діяльність міститься в бухгалтерських документах.

Для індивідуальних підприємців характерною є спрощена форма бухгалтерської звітності й оподаткування, що знижує її інформативність та ускладнює аналіз їхньої діяльності. Індивідуальні підприємці не завжди оформлюють основні форми фінансової звітності бухгалтерського обліку. Проте це не повинно бути підставою для не проведення аналізу їхньої діяльності та відмови в кредитуванні.

3. Проведення розширеної порівняно з рекомендаціями Положення НБУ оцінки кредитоспроможності позичальників – фізичної особи –підприємця за методикою грошових потоків і в розрізі показників, об'єднаних у блоки, на декілька звітних дат, щоб прослідкувати динаміку.

Такими блоками можуть стати.

Перший блок – аналіз коливань у динаміці виручки від реалізації. Це надає можливість визначити сезонність діяльності підприємства, що має важливе значення для складання плану погашення кредиту. У разі виявлення сезонних коливань виручки графік погашення слід синхронізувати з такими коливаннями. Це дозволить запобігти виникненню проблемної заборгованості, викликаній об'єктивними причинами.

Другий блок – це оцінка прибутковості за наступними видами: рентабельність активів, рентабельність продаж; рентабельність діяльності.

Третій блок – оцінка оборотності ресурсів: оборотність поточних активів; період оборотності грошових коштів; оборотність запасів; оборотність дебіторської заборгованості; оборотність кредиторської заборгованості.

Четвертий блок – аналіз боргового навантаження та його погашення.

П'ятий блок орієнтований на оцінку покриття наступних статей балансу: загальної заборгованості; чистої заборгованості; витрат на відсоткові виплати.

Шостий блок – аналіз динаміки коефіцієнту поточної ліквідності. Завершальним і важливим фактором оцінювання може стати оцінка показника EBITDA.

Отримані оцінки фінансового стану позичальника слід доповнити нефінансовими показниками, заснованими на управлінській звітності, що дозволить визначити наступні характеристики позичальника – фізичної особи – підприємця:

- конкурентоспроможність, що оцінюється за такими показниками: термін діяльності, виробнича стабільність, продукція, ринок, частка на ринку;
- компетентність і професіоналізм керівництва, якісні показники: національність, стать, вік, сім'я, діти, досвід роботи, відносини з персоналом, стратегічні якості керівництва, планування та бюджетування діяльності, здатність пристосовуватися до різних умов, зокрема до коливань ринку, ставлення до ризиків і винагород, стратегія діяльності, надійність і стабільність у роботі;
- середовище – економічне, політичне, технічне, юридичне, зовнішнє;

- аналіз галузі – оцінюються адміністративні бар'єри входження, можливості покупців і постачальників, конкурентне середовище;
- стратегія – аналізуються наявність і успішність товарної, маркетингової, виробничої, фінансової політики.

Враховуючи наявність великого тіньового сектора, можна також запропонувати ввести критерій оцінки позичальника на відповідність/невідповідність критеріям фірми-«одноденки». Це дозволить знизити ризик виникнення проблемної заборгованості. Важливо не тільки проводити аналіз позичальника, але й порівнювати отримані показники з аналогічними підприємствами даного виду економічної діяльності, що непрямим чином свідчатиме про наявність прихованої діяльності.

4. Для підвищення доступності кредитів необхідно спростити вимоги до заставного забезпечення фізичної особи –підприємця за недопущення значного заниження з боку банків вартості заставного майна, поліпшення системи моніторингу заставного забезпечення. Нині практична відсутність такої системи моніторингу в більшості банків зумовлює ситуацію, коли при виникненні проблемної заборгованості кредитор стикається з відсутністю майна в позичальника. Тому до алгоритму взаємовідносин «банк-клієнт» необхідно вписати систему моніторингу заставного забезпечення та чітко зафіксувати терміни проведення моніторингу, його результати.

5. Розвиток електронного документообігу за допомогою розвинення систем онлайн-обслуговування банку й автоматизованої передачі даних про фінансову звітність підприємства та вартість заставного майна (завірені договору купівлі-продажу, документи про оплату частини вартості майна за рахунок кредитних коштів) через захищений канал і за допомогою наданих документів за електронно-цифровим підписом керівника підприємства. Це дозволить знизити трансакційні витрати на отримання кредиту та скоротити термін розгляду кредитної заявки.

6. Підвищення рівня кваліфікації співробітників банку та їхньої мотивації до кредитування фізичної особи –підприємця. Специфіка кредитування фізичної

особи –підприємця потребує зміни підходу до преміювання, коли розміри премії залежать не стільки від обсягу наданих кредитів, скільки від їхньої якості. Тобто в основу нарахування премій зокрема повинні лягти показники кількості запропонованих послуг, у використанні яких клієнт-позичальник буде зацікавлений у подальшому. Також для кредитування фізичної особи –підприємця важливі такі показники ефективності роботи банківського працівника, як час роботи з заявкою клієнта, залучення додаткових послуг, частота виникнення проблемної заборгованості. Крім того, в процесі роботи з документацією щодо видачі кредиту велике значення мають вчасне виявлення та виправлення помилок, що також може враховуватися в преміюванні співробітників.

7. Виявлення й усунення дублюючих операцій у кредитному процесі при використанні тайм-менеджменту, що дозволить суттєво підвищити ефективність роботи банку. Мова йде про застосування спеціальних процедур хронометражу часу, що витрачається на окремі операції, з подальшим їх використанням для уніфікації стандартних кредитних процедур шляхом покрокових описів банківських кредитних процесів з визначенням чітких часових меж та оптимізацією кредитного процесу на цій основі.

8. Розроблення переліку стандартних кредитних продуктів, характеристики яких адаптовані до специфіки фізичної особи –підприємця. Для цього використовується стандартизація кредитних продуктів, коли схожі за якісними та кількісними ознаками продукти об'єднуються в один.

Наведені внутрішньобанківські заходи не матимуть успіху щодо розвитку кредитування фізичних осіб –підприємців без стабілізації макроекономічної та політичної ситуації, цілеспрямованої підтримки цього процесу державою.

Аналіз кредитної політики вітчизняних банків щодо кредитування фізичних осіб –підприємців показує, що зниження відсоткової премії для них реальне тільки при зменшенні кредитного ризику. Цього можна досягти за рахунок підвищення якості активів і якості забезпечення, наприклад, об'єкта нерухомості або поруки (гарантій таких організацій, як Фонд сприяння кредитуванню малого бізнесу).

Альтернативними заходами може бути компенсація з боку держави визначеним категоріям позичальників – фізичних осіб –підприємців відсоткових витрат (або їх частини) з обслуговування кредиту, залучення «бізнес-янголів», готових надати фінансову підтримку фізичним особам –підприємцям; формування офіційного списку підприємств, яким держава надає свою підтримку.

Також зниженню відсоткової ставки сприятимуть наявність у фізичних осіб –підприємців техніко-економічного обґрунтування, бізнес-плану; достовірної управлінської звітності; фінансової звітності; надійних каналів збуту продукції (гарантованого збуту); тривалого стажу роботи в галузі; відсутність дебіторської заборгованості; регулярна наявність залишків на рахунках; низька кредиторська заборгованість перед постачальниками та замовниками; прозора структура бізнесу; наявність забезпечення за кредитом (застава основних засобів (обладнання, будівель і споруд), позитивної кредитної історії.

Важливим завданням є зниження кредитних ризиків, для виконання якого держава спільно з НБУ повинна, насамперед, покращити інформаційне забезпечення кредитування фізичних осіб –підприємців шляхом прийняття Закону «Про кредитний реєстр, вдосконалення організації збору інформації про фінансовий стан фізичних осіб - підприємців».

Отже, удосконалення оцінювання кредитоспроможності фізичної особи-підприємця можливе за умови розробки та застосування банками власної методики фінансової оцінки позичальника, заснованої на управлінській звітності клієнта та з урахуванням стадій його розвитку. Зокрема, урахування відмінностей у діяльності та веденні бухгалтерської звітності індивідуальних підприємців, які є основною групою позичальників у фізичних осіб – підприємців; проведення розширеної порівняно з рекомендаціями Положення НБУ оцінки кредитоспроможності позичальників – фізичної особи – підприємця за методикою моніторингу заставного забезпечення та чітко зафіксувати терміни проведення моніторингу, його результати; розвиток електронного документообігу за допомогою розвинення систем онлайн-обслуговування банку й автоматизованої передачі даних про фінансову звітність підприємства та вартість заставного

майна; підвищення рівня кваліфікації співробітників банку та їхньої мотивації до кредитування фізичної особи - підприємця; виявлення й усунення дублюючих операцій у кредитному процесі при використанні тайм-менеджменту; розроблення переліку стандартних кредитних продуктів, характеристики яких адаптовані до специфіки фізичної особи - підприємця.

3.3. Алгоритм впровадження оновленої методики оцінки кредитоспроможності фізичної особи-підприємця

Дослідження проблем і специфіки банківського кредитування фізичних осіб – підприємців в Україні виявило, що однією з основних перешкод на шляху розвитку кредитування фізичних осіб - підприємців є високі ризики та їх не завжди адекватна оцінка банками. Оцінка ризиків кредитування фізичних осіб - підприємців вимагає застосування спеціальних методик його оцінки та використання досвіду, знань, кваліфікації банківських працівників, які працюють з фізичними особами – підприємцями. Специфіка й особливості функціонування бізнесу приватних підприємців часто потребують відхилення від традиційних методик оцінки кредитоспроможності й індивідуального підходу до такого роду позичальників. Хоча в Положенні «Про визначення банками України розміру кредитного ризику за активними банківськими операціями» визначено порядок оцінки кредитного ризику для індивідуальних підприємців, проте процес оцінки ризиків не прописаний до найменших деталей.

Як зазначають фахівці, в процесі оцінки кредитного ризику мають застосовуватися правила та принципи [42]. Якщо банк бачить, що результати оцінки згідно з правилами не відповідають дійсності, він має відходити від них і користуватися принципами оцінки кредитного ризику. Аргументом також будуть кейси з конкретних прикладів, що зобов'язує банки мати щонайменше трирічний досвід збору інформації.

Для узгодження позиції кредитного менеджера банку й інспектора НБУ передбачено можливість створення робочої групи, до якої увійдуть представники департаментів методології, фінансової стабільності, нагляду, управління ризиками. Відтак НБУ надав банкам більше свободи в застосуванні професійного судження про те, що відбувається з конкретним позичальником. Банк на основі професійного судження може визначити відсутність вірогідності дефолту в позичальника за схемою комунікації банків з аудиторами: вони можуть довести, що отримані оцінки є реалістичними та позичальник зможе повернути кредит за графіком. При винесенні судження треба розуміти фінансовий стан позичальника, прогноз руху готівки, кредитне навантаження, кредитну історію позичальника, чи є в нього кредити в інших банках, проаналізувати, як вони обслуговуються. Тобто процедура оцінки ризиків має бути вбудованою в процес кредитування фізичних осіб – підприємців (рис. 3.1).

Рис.3.1.Схема процесу кредитування фізичної особи – підприємця*

*складено автором на основі [42]

На рис. 3.1 зображено послідовність розгляду кредитної заявки та роль окремих учасників цього процесу. Ліворуч наведено суб'єктів. У відповідному рядку – їхні функції.

Насамперед, у процесі співбесіди з клієнтом визначаються бажаний розмір відсоткової ставки та перелік банківських продуктів, якими можливо буде кредитуватися клієнт. Потім відбувається ступеневе узгодження зі службою безпеки: отримання заявки від клієнта та її аналіз – перевірка кредитної історії клієнта для визначення доцільності та проведення фінансового аналізу.

Наступним етапом є перевірка, облік, моніторинг роботи клієнта з іншими банками, перевірка контрагентів клієнта тощо. На підставі результатів аналізу приймається рішення про видачу кредиту, проте оцінка ризиків не закінчується – банк здійснює моніторинг стану позичальника з метою вчасного попередження виникнення кризових ситуацій і коригування умов надання кредиту (якщо це передбачено договором).

Отже, виникає завдання розробки власних методик оцінки кредитного ризику для банку як основи винесення професійного судження.

Проаналізуємо моделі, що можуть бути корисними для банку для більш ґрунтовного аналізу кредитоспроможності позичальника - фізичної особи – підприємця та вивчення усіх можливостей надання йому кредиту.

Скоринг ґрунтується на математичній моделі, що визначає рівень кредитного ризику (ймовірність дефолту позичальника) залежно від різних параметрів, що характеризують позичальника. Моделей скорингу може бути досить багато, кожна з них формується за індивідуальним алгоритмом, що використовує певний набір факторів, які характеризують ризик, пов'язаний з кредитуванням позичальника. Результатом застосування такої моделі буде порогова оцінка, що дозволяє розділяти позичальників на «поганих» і «хороших». Тобто базою для всіх типів моделей є наступна рівність [31]:

$$Z = a_1 \times X_1 + a_2 \times X_2 + \dots + a_n \times X_n, \quad (3.1)$$

де Z – значення оцінки скорингу (скоринговий бал);

X_n – фактори ризику, що визначають кредитоспроможність позичальника;

a_n – вагові коефіцієнти, що характеризують значущість факторів ризику.

Значення скорингу для конкретного позичальника порівнюється з пороговою величиною:

$Z > Z^*$ – «хороші» позичальники;

$Z < Z^*$ – «погані».

Перевагою моделей скорингу є їхня багатовимірність. Проте, як ми вже зазначали, застосування традиційних моделей кредитного скорингу для суб'єктів фізичної особи – підприємця стикається з низкою труднощів. Так, за формулою Фулмера для фізичної особи – підприємця, який ще не користується позиками та не має заборгованості, можна оцінити лише чотири фактори V_2, V_3, V_6, V_7 . А за моделлю Альтмана – тільки три (A, B, E). Формула моделі Альтмана має наступний вигляд:

$$Z = 1,2A + 1,4B + 3,3C + 0,6D + 0,999E, \quad (3.2)$$

де A – відношення оборотного капіталу до сукупних активів;

B – відношення нерозподіленого прибутку минулих років до сукупних активів;

C – відношення прибутку до сплати відсотків і податків до сукупних активів;

D – відношення ринкової капіталізації до повної балансової вартості боргових зобов'язань;

E – відношення обсягу реалізації до сукупних активів. Формула моделі Фулмера має наступний вигляд:

$$Z = 6,075 + 5,528V_1 + 0,212V_2 + 0,073V_3 + 1,270V_4 + 0,120V_5 + 2,335V_6 + 0,575V_7 + 1,083V_8 + 0,849V_9, \quad (3.3)$$

де V_1 – відношення нерозподіленого прибутку минулих років до сукупних активів;

V_2 – відношення обсягу реалізації до сукупних активів;

V_3 – відношення прибутку до сплати податків до сукупних активів;

- V_4 – відношення грошового потоку до заборгованості;
- V_5 – відношення боргу до активів;
- V_6 – відношення поточних пасивів до активів;
- V_7 – логарифм вартості основних засобів;
- V_8 – відношення оборотного капіталу до заборгованості;
- V_9 – логарифм відношення прибутку до сплати податків до сплачених відсотків.

Через оцінку не всіх факторів скоринговий бал (значення Z) зменшиться (хоча це станеться тільки в тому випадку, якщо на місце D поставити 0, що насправді не відповідає дійсності). Якщо не можна врахувати деякі змінні (наприклад, якщо акції підприємства не котируються на біржі, тобто змінна D відсутня), модель стає неадекватною – без урахування фактора D скорингова оцінка буде зміщена у сферу гірших оцінок. Крім того, неврахування одного фактора веде до необхідності зміни вагових коефіцієнтів інших факторів, а відтак змінюються саме рівняння та порогове значення скорингової оцінки. У цьому контексті ми погоджуємося з дослідниками [18;31], що набір змінних, які формують оцінку скорингу, має мінятися і що «межа» між групами факторів має складну форму, яка не може бути описана найпростішою формулою типу моделі Альтмана.

Отже, залежно від динамізму зміни ситуації скорингова карта повинна обов'язково змінюватися: вагові коефіцієнти для одного фактора можуть зменшуватися, іншого – збільшуватися.

Недоліком кредитного скорингу також є неспроможність урахувати всі якісні характеристики діяльності позичальника (наприклад, перспективність напряму розвитку фірми, доцільність зміни або утримання поточної позиції, ознаки початку кризи). Для прийняття остаточного рішення щодо кредитування фізичної особи – підприємця вагоме значення мають особисті якості керівника (визначають до 40 % кінцевого рішення), ситуація в економіці та галузі (20 % питомої ваги підсумкової оцінки).

Ще однією важливою особливістю кредитного скорингу є те, що межа між класами позичальників не завжди чітка: точність оцінок, отриманих при використанні генетичних алгоритмів, вища за точність результатів дискримінантного аналізу. Певною мірою це має своє пояснення – при першому підході в середньому використовуються в три рази більше змінних, ніж при другому.

Традиційно переважна більшість методик скорингу ґрунтується на оцінці лише кредитоспроможності та платоспроможності позичальника. На наш погляд, за необхідності для підвищення точності оцінки для середніх підприємств і тих малих підприємств, для яких наявна інформація, доцільно проводити розширений аналіз ліквідності, кредитної історії та фінансової незалежності позичальника.

Проте для окремих фізичних осіб – підприємців розрахувати низку коефіцієнтів буде досить складно, оскільки через відсутність/недостовірність статистичних даних для розрахунку окремих показників модель скорингу не працює через неможливість її змінити. Усе це веде до неточностей в оцінці рівня ризиків і параметрів кредитного продукту, який потрібен підприємцям. Іншими словами, система факторів ризиків діяльності фізичної особи – підприємця – це слабо структурована система, а прийняття рішень у слабо структурованих системах – це інтелектуальний процес вирішення проблем, який має ґрунтуватися на раціональному виборі варіанту рішення.

Останнім часом ефективними інструментами для прийняття рішень у таких системах вважається когнітивний підхід і методи когнітивного моделювання.

Особливість цього підходу полягає в тому, що при вирішенні проблем активно використовуються процеси пізнання, мислення, сприйняття, розуміння та пояснення.

Основним поняттям когнітивного підходу є когнітивна карта, що містить інформацію про складну систему у вигляді набору понять-факторів і причинно-наслідкової мережі, що їх пов'язує. Когнітивна карта відображає уявлення про ті або інші явища та процеси в модельованій системі. Будемо розглядати когнітивну карту у вигляді орієнтованого зваженого графа, вершинами якого є фактори

системи, що впливають на процеси забезпечення сталого розвитку, а дугами – взаємозв'язки між цими факторами. Враховуючи, що першочерговою проблемою застосування скорингу при оцінюванні кредитоспроможності фізичної особи – підприємця є недостатній обсяг фактологічного матеріалу, пропонуємо розширити модель скорингу для фізичної особи – підприємця за рахунок використання когнітивного моделювання (рис. 3.2).

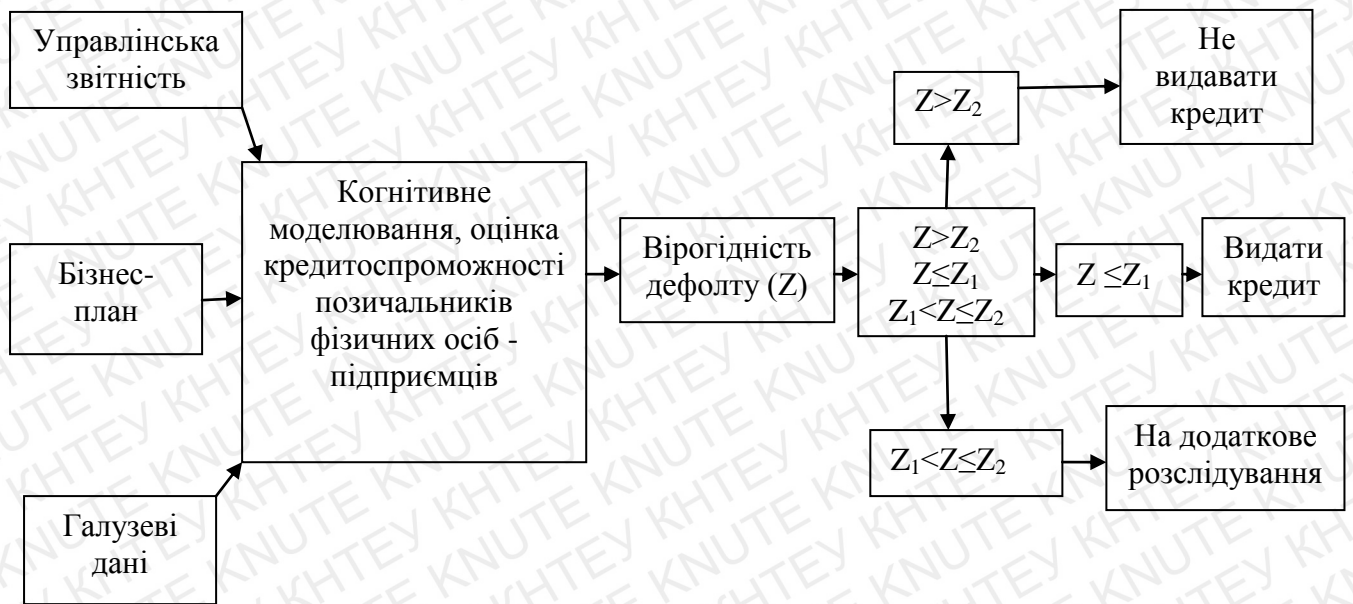

Рис. 3.2. Схема проведення скорингу з використанням когнітивного моделювання*

*складено автором на основі [31]

У рамках запропонованої схеми можна використовувати поетапні розрахунки.

На першому етапі проводиться розрахунок двофакторного показника ймовірності банкрутства фізичної особи – підприємця, який визначається експертним шляхом, виходячи з особистого досвіду працівників комерційного банку. Цей показник включає коефіцієнт поточної ліквідності та коефіцієнт фінансової залежності.

На другому етапі оцінюється інтегральний показник кредитоспроможності. За результатами розрахунку кожному з видів економічної діяльності

присвоюється певний рейтинг кредитоспроможності. Найвищий мають обробні виробництва, найнижчий – виробництво та розподіл електроенергії, газу та води.

На третьому етапі відбувається оцінка якісних характеристик керівника малого бізнесу (досвід роботи, освіта, кредитна історія, наявність судимості, ділова репутація).

На четвертому приймається остаточне рішення про кредитоспроможність позичальника.

Показники використовуються при оцінці кредитоспроможності, а напрями впливів враховуються при підборі факторів ризиків.

На наш погляд, через можливість охопити складно прогнозовані та нечіткі зв'язки використання когнітивного моделювання дозволяє адекватно оцінити як кількісні, так і якісні показники (економічне середовище підприємств, попит і пропозицію, цінову кон'юнктуру, особливості управління й особисті якості керівника).

Запропонована модифікація алгоритму скорингу на основі використання когнітивного моделювання забезпечує можливість:

- отримати динамічну оцінку кредитоспроможності індивідуальних підприємців;
- згенерувати відсутні для побудови статистичного скорингу дані, що істотно розширює функціональність скорингу;
- згенерувати сферу скорингових оцінок «поганих позичальників» за рахунок прямого обліку обсягу, термінів і типу позик та модель, визначивши стан дефолту як неможливість погасити поточну заборгованість протягом трьох місяців;
- оцінити різні стани ліквідності позичальника, а відтак – різні умови дефолту шляхом комбінування таких показників, як попит, пропозиція, якість менеджменту, параметри кредиту;
- як завгодно генерувати великі вибірки даних, що забезпечує точність моделей скорингу, що дозволять урахувати галузеву специфічність бізнесу;

– урахувати в структурі когнітивної карти галузеву специфічність через відсутність обмежень на обсяг згенерованих штучних даних за дефолтами фізичних осіб –підприємців (необхідної кількості яких у реальному житті ніколи не буває);

змоделювати вплив:

– якості управління на грошові потоки за рахунок використання в когнітивній карті експертної інформації;

– варіації попиту та пропозиції на обсяги продажів підприємства на основі використання макроекономічної статистики;

– раціонально формувати графік платежів на основі моделей грошових потоків підприємства в динаміці;

– проводити так званий «поведінковий скоринг», якщо протягом періоду обслуговування кредиту в оцінюваного підприємства раптом виникнуть проблеми з погашенням його заборгованості;

– оцінити перспективи погашення заборгованості та розробити більш обґрунтовані управлінські рішення у випадку виникнення проблем.

Отже, результати скорингу на основі використання когнітивної карти можуть стати корисним доповненням для розвитку практики винесення професійного судження банками щодо оцінки кредитоспроможності фізичної особи –підприємця.. До новітніх скорингових рішень також відноситься онлайн-скоринг, що передбачає автоматичну обробку даних про потенційного клієнта, його інтернет-активність, що слугує основою для визначення кредитоспроможності. Дані обчислюються за допомогою історії інтернет-активності позичальника, яка дає можливість досить легко оцінити ймовірність виникнення кризових ситуацій протягом терміну виплати кредиту.

ВИСНОВКИ

В сучасних умовах нестабільності економічного стану суб'єктів підприємництва банки особливо уважно повинні ставитися до такої проблеми, як оцінка кредитоспроможності позичальника, в першу чергу заради своєї ж власної фінансової безпеки. Нині банківські установи розробляють різні підходи для оцінки кредитоспроможності клієнтів, причому кожен конкретний банк розробляє власну систему оцінки кредитоспроможності потенційного позичальника, виходячи з конкретних умов договору, пріоритетів у роботі банку, його спеціалізації, місця на ринку, конкурентоспроможності, стану взаємовідносин з клієнтурою, рівня економічної і політичної стабільності в державі тощо.

Отже, по результатах проведеного дослідження можна зробити наступні висновки.

1. Оцінка кредитоспроможності позичальника-фізичної особи підприємця ґрунтується не стільки на аналізі фінансової звітності, скільки на особистісному знанні працівником банку бізнесу позичальника. Основними факторами, що впливають на можливість кредитування певного проекту, є здатність повернення кредиту, виходячи з поточної фінансово-господарської діяльності, ефективність ведення бізнесу та наявність забезпечення повернення позики.

2. Визначення кредитоспроможності позичальника банком – це комплексна якісна оцінка, результат аналізу, в ході якого накопичується необхідна для прийняття рішення інформація. Зважаючи на ці відомості, банк приймає рішення про можливість та умови надання кредиту (доцільність продовження кредитних відносин або їх припинення). Перелік методик і елементів кредитоспроможності позичальника і показників, які характеризують, може бути широким або скороченим залежно від цілей аналізу, видів кредиту, стану кредитних відносин банку з конкретним клієнтом, результатів господарсько-фінансової діяльності останнього, а також від наявного забезпечення позик тощо.

3. Правові основи оцінювання кредитоспроможності фізичної особи підприємця регулюються Цивільним, Господарським Кодексом, Законами України «Про банки та банківську діяльність» та «Про організацію формування та обігу кредитних історій» та «Положенням про визначення банками України розміру кредитного ризику за активними банківськими операціями».

4. Кредитоспроможність фізичної особи - підприємця характеризується його репутацією, кредитною історією, акуратністю при розрахунках за раніше отриманими кредитами, його поточним фінансовим станом і перспективами зміни, здатністю при необхідності мобілізувати грошові кошти з різних джерел. При цьому банк може використовувати необхідну інформацію про потенційного позичальника, аналізуючи власну база даних, зовнішні джерела, фінансові звіти. Адекватно оцінена інформація і розраховані фактори і показники ризику дозволять банку прийняти вірне рішення щодо здійснення кредитної угоди.

5. Виходячи з потреб клієнта у позикових ресурсах, особливостей бізнесу і фінансового стану підприємства, АТ «Райффайзен Банк Аваль» готовий запропонувати кілька варіантів кредитування. Є також спеціальні програми для аграріїв та комплекс додаткових послуг для успішного функціонування бізнесу. Кредит у разовому порядку передбачає одноразове надання кредитних коштів для оплати конкретного товару (послуги). Кредитні кошти надаються як у національній, так і в іноземній валюті під заставу нерухомості, устаткування, транспортних засобів, товарів в обороті, майнових прав на термін від 1 дня до 3 років. Для участі у програмі фізична особа – підприємець повинні надати необхідний пакет документів у будь-яке з відділень АТ «Райффайзен Банку Аваль» у всіх регіонах України.

6. У зарубіжній банківській діяльності при розгляді питання про кредитоспроможність клієнта комплексно аналізують такі не порівнювальні категорії, як економічні інтереси банку, гарантії повернення кредиту, а також людські якості керівного складу підприємства-боржника. Системи характеристик кредитоспроможності клієнтів, котрі використовуються зарубіжними комерційними банками, містять значно більший перелік ознак, ніж визначений

Національним банком України. Але, по суті, ці системи дуже схожі - різні їх назви значною мірою визначені різною послідовністю розгляду цих ознак.

7. Удосконалення оцінювання кредитоспроможності фізичної особи-підприємця можливе за умови розробки та застосування банками власної методики фінансової оцінки позичальника, заснованої на управлінській звітності клієнта та з урахуванням стадій його розвитку. Зокрема, урахування відмінностей у діяльності та веденні бухгалтерської звітності індивідуальних підприємців, які є основною групою позичальників у фізичних осіб – підприємців; проведення розширеної порівняно з рекомендаціями Положення НБУ оцінки кредитоспроможності позичальників – фізичної особи – підприємця за методикою моніторингу заставного забезпечення та чітко зафіксувати терміни проведення моніторингу, підвищення рівня кваліфікації співробітників банку та їхньої мотивації до кредитування фізичної особи – підприємця; виявлення й усунення дублюючих операцій у кредитному процесі при використанні тайм-менеджменту; розроблення переліку стандартних кредитних продуктів, характеристики яких адаптовані до специфіки фізичної особи – підприємця.

8. Результати скорингу на основі використання когнітивної карти можуть стати корисним доповненням для розвитку практики винесення професійного судження банками щодо оцінки кредитоспроможності фізичної особи – підприємця. До новітніх скорингових рішень також відноситься онлайн-скоринг, що передбачає автоматичну обробку даних про потенційного клієнта, яка дає можливість досить легко оцінити ймовірність виникнення кризових ситуацій протягом терміну виплати кредиту.

Таким чином, у процесі розвитку практики професійного судження щодо оцінки кредитоспроможності окремого позичальника фізичної особи – підприємця банк має обрати оптимальний підхід і достатньо розгорнути відповідно до кваліфікації банківських фахівців і ступеня його зацікавленості в кредитуванні індивідуального підприємця.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Господарський кодекс України: Закон України від 16.01.2003 року № 436-IV, зі змінами та доповненнями [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/436-15>.
2. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 року № 435-IV, зі змінами та доповненнями [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/435-15>
3. Про банки і банківську діяльність: Закон України від 07.12.2000 року : № 2121-III, зі змінами та доповненнями [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2121-14>
4. Про організацію формування та обігу кредитних історій: Закон України від 23.06.2005 № 2704-IV, зі змінами та доповненнями [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T052704.html
5. Положення про визначення банками України розміру кредитного ризику за активними банківськими операціями : затверджено постановою Правління НБУ від 30.06.2016 року № 351. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [:http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v0351500-16/para18#n18](http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v0351500-16/para18#n18)
6. Про затвердження Правил розрахунку банками України загальної вартості кредиту для споживача та реальної річної процентної ставки за договором про споживчий кредит: Постанова Національного Банку України від 8 червня 2017 року N 49
7. Абрамян Г. А. Методология оценки кредитоспособности хозяйствующих субъектов, относимых к малому и среднему предпринимательству / Г. А. Абрамян // Вопросы экономики и управления. — 2015. — №2. — С. 50-56
8. Адамик Б. П. Аналіз ресурсного потенціалу банківської системи у період кризи / Б. П. Адамик, А. Скірка // Вісник Тернопільського національного економічного університету. – 2017. – № 1. – С. 63–76
9. Азаренкова Г. М. Рейтингове оцінювання як метод визначення кредитоспроможності позичальників банку / Г. М. Азаренкова, О. О.

- Беленкова // Вісник Університету банківської справи Національного банку України (м. Київ). – 2011. – №1 (10). – С.219-223.
10. Андрос С. В. Формування і реалізація стратегії кредитно-інвестиційної діяльності банків: теорія, методологія, практика: монографія / С. В. Андрос ; Держ. ВНЗ "Ун-т банк. справи". - Київ : ДВНЗ "УБС", 2015. - 518 с.
11. Біломістний О. М. Особливості кредитування малого бізнесу в зарубіжних країнах/ О. М. Біломістний // Регіональна економіка. - 2013. - № 1. - С. 171-177.
12. Бечко П. К. Банківське кредитування аграрного виробництва: монографія / Бечко Петро Кузьмич, Герасімова Тетяна Петрівна; Уман. нац. ун-т садівництва. - Умань: Сочінський [вид.], 2013. - 189 с.
13. Бортніков Г. П. Фінансова підтримка кредитування малого та середнього бізнесу за допомогою державних гарантій/ Г. П. Бортніков // Фінанси України. - 2018. - № 8. - С. 75-90.
14. Васюренко О. В. Ресурсна складова в управлінні кредитно-інвестиційною діяльністю банків: монографія / О. В. Васюренко, О. М. Мусієнко, А. Ю. Маслова. - Дніпропетровськ : Форест, 2015. - 206 с.
15. Величкін В. О. Банківське кредитування: [монографія] / В. О. Величкін, В. О. Гордієнко, М. В. Тимошенко ; Ун-т митної справи та фінансів. - Дніпро : Акцент, 2017. - 167 с.
16. Виговський В. Г. Інформаційне забезпечення оцінки кредитоспроможності позичальника: характеристика складу та вимог / В. Г. Виговський // Вісник Житомирського державного технологічного університету. Серія: Економічні науки. - 2014. - № 3. - С. 200-206
17. Виговська Н. Г. Формування механізму оцінки кредитоспроможності позичальника в умовах економічної нестабільності / Н. Г. Виговська, В. Г. Виговський, Г. Сімеонова // Вісник Житомирського державного технологічного університету. Серія : Економічні науки. - 2016. - № 2. - С. 117-129.

- 18.Виговська Н. Г. Удосконалення нормативної регламентації оцінки кредитоспроможності позичальника / Н. Г. Виговська, В. Г. Виговський // Вісник Житомирського державного технологічного університету. Серія : Економічні науки. - 2017. - № 2. - С. 150-156.
- 19.Вовчак О. Д. Кредитні ресурси суб'єктів кредитного ринку: теоретико-методологічні підходи / О. Д. Вовчак, Г. В. Миськів // Вісник Національного банку України. – 2015. – № 3. – С. 35–39;
- 20.Вовчак О. Д. Споживче кредитування в Україні: сучасний стан та тенденції розвитку в умовах фінансово-економічної нестабільності / О. Д. Вовчак, О. І. Антонюк // Європейські перспективи. – № 2. – 2016. – С. 148–158;
- 21.Волга В. О. Міжнародні моделі та технології мікрофінансування малого і середнього бізнесу/В. О. Волга // Бізнес Інформ. – 2015. – №3. – С. 209–216.
- 22.Волкова Н. І. Аналіз проблем кредитування малого та середнього бізнесу в сучасних економічних умовах / Н. І. Волкова, К. Д. Свірідова // Финансы, учет, банки. - 2017. - Вып. 1. - С. 55-62
- 23.Все, что нужно знать о кредитных рейтингах // Standard & Poor's Financial Services, LLC. – 2009. – 17 с.
- 24.Герасимович А.М. Проблеми аналітичної оцінки банківських методик визначення кредитоспроможності позичальника-фізичної особи / А.М. Герасимович // Вісник Житомирського держ. технол. ун-ту / Серія : Економічні науки. – 2012. – № 3(61). – С. 313–315.
- 25.Герасімова Т. П. Банківське кредитування аграрного виробництва: дис. ... канд. екон. наук : 08.00.08 / Герасімова Тетяна Петрівна; Нац. акад. аграр. наук України, Нац. наук. центр "Ін-т аграр. економіки". - К., 2012. – 227с.
- 26.Глущенко В. В. Банківське кредитування і фінансове посередництво в Україні: монографія / Глущенко В. В., Лаврик О. Л.; [заг. ред. В. В. Глущенко]. - Харків : Смугаста типографія, 2016. - 263 с.
- 27.Диба Л. М. Активізація банківського кредитування малого і середнього бізнесу в системі заходів по подоланню фінансово-економічної кризи / Л. М. Диба // Екон. вісн. ун-ту : зб. наук. пр. - 2014. - Вип. 23/1. - С. 201-205

28. Дзюблук О. В. Кредитний ризик і ефективність діяльності банку: монографія / О. В. Дзюблук, Л. М. Прийдун. - Тернопіль: Паляниця В. А., 2015. - 295 с.
29. Долінський Л. Б. Моделювання узагальненого кредитного рейтингу для групи об'єктів рейтингування / Л. Б. Долінський // Вісник Національного банку України. – 2011. – №4. – С. 23-27.
30. Донець О. Б. Банківська стратегія кредитування малого і середнього бізнесу / О. Б. Донець // Глобальні та національні проблеми економіки. – 2015. – № 7. – С. 686–690.
31. Донець О. Б. Вдосконалення скорингу як методу оцінки кредитних ризиків малого і середнього бізнесу / О. Б. Донець // Економічний вісник Запорізької державної інженерної академії. – Запоріжжя. – 2017. – Вип. 3(09). – С. 107–111;
32. Жихор О. Б. Проблеми розвитку фінансово-кредитної системи України : монографія / О. Б. Жихор, С. В. Майстро, С. А. Ніколайчук, В. Р. Хом'як, В. В. Герасименко, Р. В. Герасименко; ред.: О. М. Тридід, Г. М. Азаренкова; Ун-т банк. справи Нац. банку України. - Київ : УБС НБУ, 2014. - 331 с
33. Жуковська О. А. Методи оцінки кредитоспроможності позичальника в банківських установах / О. А. Жуковська, Д. А. Мойсеєнкова // Молодий вчений. - 2015. - № 2(2). - С. 67-72.
34. Ілляшенко Павло Поведінкові фінанси: інвестиції домогосподарств та прийняття рішень про позички/ Павло Ілляшенко // Вісник Національного банку України,- 2017,- № 242,- С. 31–52;
35. Кіріна Ю. С. Визначення змістовного наповнення поняття "кредитоспроможність позичальника банку"/ Ю. С. Кіріна // Управління розвитком. - 2013. - № 19. - С. 149-150;
36. Коваленко В. В. Кредитна діяльність банків України: Проблеми та перспективи розвитку: наукове вид. / В.В. Коваленко. – Одеса \: Атлант, 2015. – 217 с.

37. Козьмук Н. І. Особливості теоретико-методологічних засад банківського інвестиційного кредитування малого і середнього бізнесу / Н. І. Козьмук // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Міжнародні економічні відносини та світове господарство. - 2016. - Вип. 8(1). - С. 98-101
38. Костыкова М. Ю. Зарубежный опыт Китая и Японии: кредитование и инфраструктурная поддержка субъектов малого бизнеса / М. Ю. Костыкова // Организационные аспекты управленческой деятельности : теория и практика: II международная научная конференция при поддержке представительства «Международной академии науки и практики организации производства» (30 апреля 2013). – Тамбов, 2013. – С. 188–195
39. Крамаренко І. С. Методика оцінки кредитоспроможності позичальника: практичний аспект / І. С. Крамаренко, Л. А. Козаченко // Економіка України. - 2018. - № 5. - С. 49-60.
40. Кришталь Г. О. Оцінка фінансового стану позичальника - фізичної особи в комерційному банку / Г. О. Кришталь // Фін.-кредит. діяльність: проблеми теорії та практики : зб. наук. пр. - 2014. - Вип. 1. - С. 147-152.
41. Кузнєцова Д. О. Удосконалення методики оцінки кредитоспроможності позичальника / Д. О. Кузнєцова // Управління розвитком. - 2013. - № 13. - С. 75-77;
42. Кузнєцова А. Я. Банківське інвестиційне кредитування інноваційної діяльності в Україні: монографія / А. Я. Кузнєцова, І. М. Вядрова, С. М. Пашова. - Дніпропетровськ : Форест, 2015. - 236 с. : рис.,
43. Ливада В. М. Нечітка модель оцінки кредитоспроможності позичальника (фізичної особи)] / В. М. Ливада, Т. І. Олешко, О. Л. Лещинський // Вісник Київського національного університету технологій та дизайну. Серія : Економічні науки. - 2015. - № 2. - С. 45-49.
44. Манжос С. Б. Проблеми оцінки кредитоспроможності позичальника з урахуванням галузевих особливостей / С. Б. Манжос // Сталий розвиток економіки. - 2013. - № 4. - С. 351-356.

- 45.Мартинівський В. С. Ефективність банківського кредитування малого та середнього бізнесу в Україні/ В. С. Мартинівський, Л. С. Бурага // Економіка харчової промисловості. - 2016. - Т. 8, Вип. 4. - С. 67–73
- 46.Матвійчук А. Використання logit- та probit-регресій для оцінки кредитоспроможності позичальника / А. Матвійчук, В. Бень // Вісник Національного банку України. - 2015. - № 5. - С. 37-41.
- 47.Механізм банківського кредитування малого бізнесу в Україні: монографія / [Г. М. Азаренкова та ін.] ; Нац. банк України, Ун-т банк. справи. - Київ : УБС НБУ, 2013. - 171 с.
- 48.Мисник Т. Г. Кредитоспроможність як основа кредитних відносин та мінімізації кредитного ризику банку/ Т. Г. Мисник, І. С. Борисова // Вісник ХНАУ. Серія : Економічні науки. - 2016. - № 1. - С. 135-140
- 49.Москвічова О. С. Державне регулювання кредитних послуг в умовах банківської кризи: монографія / Москвічова Олена Сергіївна; Вінниц. фінанс.-екон. ун-т. - Вінниця : Нілан, 2016. - 279 с.
- 50.Непочатенко О. О. Банківське кредитування як важливий чинник стабілізації економіки країни / О. О. Непочатенко, Н. В. Бондаренко, С. А. Власюк // Збірник наукових праць Уманського національного університету садівництва. - 2017. - Вип. 90(2). - С. 7-16.
- 51.Петрова Ю. Эксперимент. Банк «Пойдем!» отказался от святая святых розничного банка – скоринговой системы / Ю. Петрова // Секрет фирмы. – 2015. – № 5 (319). – С. 35–37.
- 52.Савіна С. С. Об'єднання моделей logit-регресій як комітету експертів для оцінки кредитоспроможності позичальника / С. С. Савіна, В. П. Бень // Нейро-нечіткі технології моделювання в економіці. - 2015. - № 4. - С. 154-188.
- 53.Селіверстов В. В. Особливості реалізації грошово-кредитної політики в сучасних умовах: монографія / В. В. Селіверстов ; Запоріз. нац. техн. ун-т. - Запоріжжя : ЗНТУ, 2015. - 363 с.

54. Синоверський Р. Л. Кредитування малого та середнього бізнесу: проблеми та перспективи / Р. Л. Синоверський // Економіка та держава. - 2016. - № 9. - С. 72-76.
55. Сич О. А. Перспективи кредитування малого бізнесу державними банками / О. А. Сич, К. І. Дьокіна // Молодий вчений. - 2018. - № 1(2). - С. 982-986
56. Скалецька О. В. Банківське кредитування сільськогосподарських підприємств: аналіз та управління: монографія / О. В. Скалецька, В. М. Домрачев. - Львів : Ліга-Прес, 2015. - 197 с.
57. Стрільчук Ю. І. Банківське кредитування населення у забезпеченні сталого розвитку / Ю. І. Стрільчук // Формування ринкових відносин в Україні. - 2017. - № 7-8. - С. 84-91
58. Федоришина Л. І. Удосконалення методичних підходів до оцінки кредитоспроможності позичальника комерційного банку / Л. І. Федоришина, А. О. Цуркан // Агросвіт. - 2018. - № 11. - С. 39-42.
59. Філін О. С. Проблеми кредитування малого та середнього бізнесу в умовах економічної кризи / О. С. Філін // Бізнес Інформ. - 2016. - № 9. - С. 201-205.
60. Шаповал О. А. Практика управління ризиком споживчого кредитування в банках України / О. А. Шаповал // Фін.-кредит. діяльність: проблеми теорії та практики : зб. наук. пр. - 2014. - Вип. 2. - С. 79-89;
61. Шумелда В. М. Сучасні тенденції розвитку банківського кредитування фізичних осіб в Україні / В. М. Шумелда // Актуальні проблеми економіки. - 2016. - № 8. - С. 310-316.
62. Яременко О.Р. Проблемні кредити банків: визначення сутності та тенденції їх розвитку в умовах банківської кризи / О. Р. Яременко, О.М. Костильова // Глобальні та національні проблеми економіки. – 2016. – № 10. – с. 900–905;
63. Національний банк змінив підхід до оцінки банками кредитного ризику : прес-реліз НБУ від 04.07.2016 [Електронний ресурс] / Офіційне Інтернет-представництво Національного банку України. – Режим доступу: https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=33244989

- 64.Офіційний сайт Альфа- Банк[Електронний ресурс]. – Режим доступу:
<https://alfabank.ua/small-business>
- 65.Офіційний сайт Ідея Банк [Електронний ресурс]. – Режим доступу:
<https://www.ideabank.ua/uk/business/credit/>
- 66.Офіційний сайт Credit Agricole [Електронний ресурс]. – Режим доступу:
<https://credit-agricole.ua/>
- 67.Офіційний сайт Національного банку України [Електронний ресурс]. –Режим доступу: www.bank.gov.ua.
- 68.Офіційний сайт ОТП Банк [Електронний ресурс]. – Режим доступу:
<https://www.otpbank.com.ua>
- 69.Офіційний сайт Приватбанку [Електронний ресурс]. – Режим доступу:
<https://privatbank.ua/business/>
- 70.Офіційний сайт Промінвестбанку [Електронний ресурс]. – Режим доступу:
www.pib.com.ua.
- 71.Офіційний сайт Укрексімбанк [Електронний ресурс]. – Режим доступу:
<https://www.eximb.com/ukr/sme/loans>
- 72.ПАТ «Райффайзен Банк Аваль: Кредити для малого та середнього бізнесу
<https://msb.aval.ua/bank/loans/>
- 73.Adamyk B. Problems and perspectives of banking regulation in Ukraine during the economic crisis of 2014-2016 / B. Adamyk // Czech Journal of Social Sciences, Business and Economics. – 2016. – Vol. 5, N 3. – P. 18–27.
- 74.Rahman A. Bank size, relationship lending and SME financing: evidence from Bangladesh = Взаємозв'язок між розміром банку, кредитуванням на довірі та фінансуванням МСБ: за даними Бангладеш / A. Rahman, M. T. Rahman, A. Klijusnikov // Актуал. проблеми економіки. - 2016. - № 9. - С. 294-307